

Történelmi könyvtár 69. füzet.

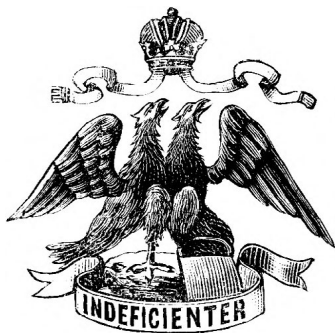
FIUME,
A MAGYAR KORONA GYÖNGYE.

TERMÉSZETTANI-, ETHNOGRAFIAI- ÉS TÖRTÉNELMI RAJZ.

IRTA

Dr LÁZÁR GYULA.

TANÁR.

BUDAPEST, 1881.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

BEVEZETÉS.

Valamint emberek, úgy vannak vidékek is, melyek tennünk kiváló vonzulmat, meleg rokonszenvet ébresztenek. Ezen érzelmek annál mélyebbek és erősebbek, mennél fiatalabb korban támadnak, midőn a fejlődő értelem még karöltve jár az eszményiességgel, az emberi jellem ezen költői zománczával, mely megaranyozza néha a leganyagiasabb valót.

A gyermekkor tündérvilága tárul fel előttem, valahányszor emlékeimben egy helyre visszamegyek; csak-hogy ezen tündérvilágnak valódi élő alakjai, meglepő, igazi tájképei vannak: előtérben a majd tükörsíma, majd zúgó és haragvó tengerrel; háttérben égbe emelkedő, majd rideg és kopár, majd üde zölddel borított sziklakkal. S mindkettő, a tenger és az égbe nyúló hegyek között ott huzódik egy ragyogó gyöngysor gyanánt — az a kedves hely, hová olvasóimat vezetni ohajtom, hogy megismertessem velők a gyermek, az ifju, s a férfi eszményét; melyért hevülni, melylyel rokonszenvezni nemcsak természetes, de hazafias kötelesség is ergyszersmind. Fiumét, a magyar korona legvonzóbb és legérdekesebb városát értem, megragadó szép környezetével s kedves, vendégszerető lakosaival.

Sokat jártam, láttam és tanultam ezen vidéken; s hogyha tapasztalataimat ezen kis könyvecskébe leteszem, ez főképen azért történik: mert azon véleményben vagyok, hogy sokaknak kedves olvasmányt nyujtok vele, midőn Fiuméről, a magyar korona ezen gyöngyéről

a nagy közönség kezében még nagyon kevés idevágó munka fordul meg.

Könyvecskémnek megírásánál többek között a következő munkákat használtam. 1. *Fiume és környéke*. Kiadja Fiume városa a magyar orvosok és természetvizsgálók XIV-ik nagygyűlésének emlékére. Pest, 1869. 2. Neugebauer, *Südslaven* Leipzig 1852. 3. Valvasor, *Das Fürstenthum Krain und das Küstenland*. Wien 1686. 4. Farlati, *Topogr. Venet.* 5. Grube E. *Ausflug nach Triest und dem Quarnero*. Berlin 1861. 6. Lorenz *Physikalische Verhältnisse und Organismen Vertheilung im Quarnero*. Wien 1863. 7. Vaniček, *Geschichte der Militärgrenze*. Wien. Staatsdruckerei 1875. 8. Szalay László, *Fiume a magyar országgyűlésen*. Pest 1861. Továbbá Engel idevonatkozó érdekes jegyzeteit, melyek nagy történelmi művének *Ungarische Geschichtsquellen* szakasza alatt előfordulnak; valamint más, folyóiratokban stb. előforduló anyagokat.

Köszönettel tartozom, s e helyütt készséggel lerovom azt kiváltképen Catinelli Hektor miniszteri tanácsos és tengerészeti előadó, nemkülönben Zamboni Vilmos fregatte-kapitány uraknak Fiumében, kik szivesek voltak útbaigazítás által tanulmányaimat megkönnyíteni.

Budapest, 1880. július 13.

A szerző.

ELSŐ FEJEZET.

A Quarnero és részei. — A Karst természettani viszonyai. — Eghajlat. — A Karst lépcsőzetes emelkedése. — A lég változatai. — A Bora és Scirocco. — A növényvilág. — A föld művelése. — Növénygyűjtemény. — Az állatvilág. — Viharos vidékek. — A Karst kopárságának okairól. — Veglia és Cherso.

A Quarnero az Adria legéjszakibb öblözetét képezi, melybe hegyesen nyulnak be: Cherso és Veglia szigetek, melyek a magyar tengerpartot az istriai felszigettől s a nyílt tengertől elválasztják.

Ezen két sziget fekvése szerint három csatornát vagy vízutat képez, melyeken keresztül Fiume a sík tengerrel közlekedik; ezek a *Canale di Maltempo*, déli szétágazásával *Canale della Morlacca*, Veglia és a szárazföld; — *Caisole*, alább Corsia s kiszélesülve Quarnerolo, Cherso és Veglia szigetek között; végre *Farasina*, Cherso szigete és az istriai szárazföld közt.

Ezen vízutak közül az utolsó a legszélesebb s kétségkívül a legfontosabb is. A csatornák szélessége nem nagy, több helyütt alig van egy negyed mértföld, mindazonáltal a közlekedésnek nélkülözhetlen közvetítői. Mindháromnak éjszakkéleti nyílásánál fekszik: Fiume, a magyar tengeri kereskedés emporiuma.

Fiumét a Dinári hegység, a Krajnából ide lenyúló Alpok kiágazása veszi körül s zárja el a horvát belföldtől. A Dinári hegység azonban nem más, mint a Karst mészsziklás lánczának folytatása, mely Krajnán és Istrián áthuzódván, mélyen beágazik a Balkán félsziget nyugati testébe. A Dinara és Karst elnevezéseken kívül ezen hegység a Kapella és Vellebit néven is ismeretes; mi azonban inkább csak a horvát és dalmát Dinarának helyi megkülönböztetése.

Ezen hegységnek különösen a partok hosszában csak kevés fatakarója van; nagyobb részén kietlen sziklavadon, minden növényélet nélkül sok helyütt egymásra szakadt vagy torlódott sziklatenger, melynek megkövesült, kortól és vihartól barnított hullámai valóban megrettentő reménytelen hatást gyakorolnak a szemlélőre... S midőn a Bóra, ezen ijesztő vendége a Quarnerónak és vidékének, végigseper rajta, haragjában magával viszi a legkisebb földrészececskéket is, melyek időnként a sziklák porladozása, valamint a gyéren előforduló fűszálak anyagcseréje következtében fejlődének. S mit talán a dermesztő és rohamos szél ott feled, lemossa azt az eső s a tenger tajtékzó árába sodorja, — nehogy az emberi pusztítás ezen kimondhatlan szomorú emléket — valaha új élet cserélhesse fel!

Mert hajdan nem volt ez a magaslat oly kietlen, kihalt; a természet gondosan beborítja a sziklaalapot dús termőfölddel; a ma meztelen kőzeteket gazdag burok takarja, melyből égfelé nyúló

büszke tölgyek emelkedének s tekintettek ki a messze végtelen tengerre, melyen a veszélyek és kalandok után sovárgó ember már korán meghonosította magát.

A liburni Karst, mely Fiumét a szárazulat felől minden oldalról környezi, három fő völgyet képez: u. m. a *Rečina* vagy *Fiumara* völgyét, mely torkolatánál a tengerbe a horvát és magyar határvonalt jelzi; a *Draga* völgyét, mely a buccari-i öböllel záródik; végre a *Vinodol* vagy a borvölgyet, mely a legszebb és legtermékenyebb valamennyi közt, s mint neve is mutatja — bort termel; mi a kopár hegylánczolat egyéb részeiben a ritkaságok közé tartozik.

A Karst-hegység egyik jellemző sajátága a vízszegénység; mi egyébként a mészkőzetek természetéből elegendőképen megmagyarázható. Fiume azonban, és pedig úgy a város, valamint közvetlen szomszédsága kedvező kivételt képeznek. Számos gazdag és üde forrás buzog itt fel közel a tenger partjaihoz s éltető erőt kölcsönöz a különben sziklás talajnak s egészséges itallal kedveskedik a tikkasztó hőségben lankadozó lényeknek. Alig szenved kétséget, hogy Fiume keletkezése és megalapítása mostani helyén a természet ezen megbecsülhetlen ajándokával összefügg.

Az élő vagy folyóvizek közül Fiumére nézve a legfontosabb a már említett *Rečina* vagy *Fiumara*, miként alsó folyásában neveztetik, mely a város délkeleti határait mossa s esése, valamint

vízbősége által már régóta az ipar szolgálatában áll. Ott, hol a meredek Tersatto, a Frangepánok régi fellegrvára alatt a pompás Lujza-út emelkedik Orehovicze felé, Fiume egyik legrégibb és legtekintélyesebb ipar-telepe szemlélhető. A messze, birodalmunk határain túl is ismert és keresett papirgyár ez, melynek gépeit a Fiumara élteti.

Valamint általában természettani viszonyaira, úgy különösen Fiume és környékének éghajlatára nagy befolyással van a Karst; mely, miként már említők, Fiumét a Monte-Maggiore-tól, ezen hegylánczolat legmagasabb emelkedésétől egészen a Draga-völgy martinschizzai kinyulásáig, a szárazulat minden irányában elválasztja a belföldtől, és pedig úgy Krajna, mint Horvátország felől. Éghajlata ennél fogva a partokon csekély eltérésekkel olyan, mint a többi országoké, melyek a Földközi-tenger s így az Adriának is éjszaki medencéjét körülveszik. Az éjnapегyeni esőzések egész idáig kiterjeszkednek hatásaikban s Fiume klimatikai viszonyait határozzák.

A terrasse-szerű emelkedés a növényvilágnak többféle régióját tünteti fel. Az alsó- és középlepcső töve között: az olajfák határa van jelezve, míg a felső- és középlepcső töve között: a tölgy, bükk és fenyveseké. Fiume évi közép hőmérséke 11 640 R. s a higany néha egész télen sem száll alá a fagypontra, míg a hó a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, habár a Karst bércein és sziklahasadékaiban a gazdagon lehullott hó nem ritkán 5—6 hónapig megmarad.

Mindazonáltal Fiume és a Quarnero éghajlata, melyre a keleti hajlással érkező éjszaki szél, a már említett Bora a legnagyobb befolyással van, valamint ezen vidékek hőmérsékleti viszonyai általában közelebbi megvilágítást igényelnek.

A tavasz és az ősz a gyakori zord szelek és a hideg esők következtében a második vagyis közép-magasságú pontokon, a tölgy és bükk régióiban nem tartoznak a kellemesebb évszakok közé; a nyár, mely itt voltaképen csak két hónapig tart s közönségesen már augusztus derekán végződik, rendkívül forró, habár nem ritkán rohamosan érkező égháborúk által enyhítették. A sűrű reggeli ködök, melyek meglepő tömörségben szállnak fel a tengerből még a nyári hónapokban is nagyon gyakoriak itt; míg ősszel és tavasszal esős dérré változnak, melyek káros hatással vannak a növényvilágra. Nem tartozik a ritkaságok közé, hogy a sűrű dér már szeptember végén beköszönt s ilyenkor néha — 2° R. mutat a hőmérő.

Ezen jelenségekkel természetesen összefüggésben áll a különféle termények fejlődése és megérése. A cseresznye ezen magaslatokon csak június végén virágzik s július vége felé kerül a piacra. A burgonya július vége körül virágzik s közönségesen csak augusztus végén érik meg. Az árpa augusztus közepén, a zab és búza ellenben szeptember elején arattatnak; s a kevés rétek csak július vége felé kerülnek kaszálás alá.

A partokon ellenben, vagyis az alsó lépcsőzeten

az éghajlat sokkal enyhébb, s itt a növényvilág is sokkal gyorsabban és gazdagabban fejlődik. Magában Fiumében a hóesés mint már mondánk a legnagyobb ritkaságok közé tartozik s ha lehull is, már néhány óra múlva nyomtalanul eltűnik. Itt az esőzések is ritkábbak s csak ősszel és tavasszal öltönek nagyobb mérvet. A tavasz már február végén beköszönt; a nyár rendszeren május derekán, gyakran már május kezdetén; az ősz októberben és novemberben. E szerint a nyári időszak Fiumében majdnem az év felét tölti be; míg a második lépcsőzetten alig tart, mint lártuk, két hónapig.

A harmadik lépcsőzetten, mely körülbelül 2000 láb magasságban veszi kezdetét, az éghajlati viszonyok majdnem egészen az első vagy alsó lépcsőzet ellentétét tüntetik föl. A tél itt ugyanannyi ideig tart, mint alant a nyár; rendkívül hideg s csak nagyon lassan és nehezen megy át a tavaszba. A növényvilág ezen sajátos viszonyoknak egészen megfelelő.

A szelek közül, melyek a Quarnero és Fiume éghajlati viszonyaira nevezetes befolyással vannak, a Bórán kívül, mely ősszel, télen és tavasszal uralkodik, gyakran nagy kitartással hetekig, megemlítendők még a *Scirocco*, ezen néha tikasztó hőséget terjesztő déli áramlat, kissé nyugati hajlással; a *Tramontana*, mely kivált a reggeli órákban uralkodik, a hegyek mögül tör elő s már a déli órákban rendszeren megszűnik; végre a *Maestral*, mely kiváltképen a nyári hónapokban jelentkezik s nem bír fenyegető jelleggel.

Ezekon kívül gyakoriak az u. n. parti szelek, — vento di terra — melyek a nap különböző szakaiban mutatkoznak, a szárazulatok természet-tani viszonyaitól függnék s nem hatnak ki soha sem a sík tengerre. Rendszeren a part közelében és ott észlelhetők, hol völgytágulások mutatkoznak. Jelentőségük kizárólagosan csak a parti hajózásra szorítkozik.

Ezen szelek között a Borán kívül csak a Sciroccónak van határozott viharos és veszélyes jellege. Előjelei légszend, mi közben halmazos felhők mutatkoznak, kezdetben meglehetősen magasságban, melyek nagyon gyorsan tömörülnek s elfödik a láthatárt. A Scirocco azonban nem tör ki oly rohamosan, mint a Bora s ennél fogva nem is egészen oly veszélyes. Évszakok szerint majd erősebb, majd gyengébb s e szerint külön elnevezésekkel bír. A hőmérsék a Scirocco tartama alatt tikkasztó, még november havában is néha 14—15° R. s a testre, valamint a kedély hangulatára nagyon érezhető benyomással van. A test tevékenysége és ruganyossága alább hagynak, az általános hangulat feltűnően bágyadt, az emésztés akadályozva van, vagy csak feltűnően lassan megy végbe.

Vannak a Quarneronak egyes pontjai, hol a Bora és Scirocco kiváló erővel lépnek fel; s kivált az első a legnagyobb veszedelmet idézi fel nemcsak a tengeren lévőkre, hanem sokszor még azokra is, kik magukat biztos révben gondolják s talán némely elővigyázati intézkedésekről meg-

feledkeznek. Így Zengg kikötője, Veglia délkeleti csúcsával szemben a Canale della Morlacca kimenetelén, az u. n. Bocca di Segna, azaz zenggi torok közelében, egyike a legbizonytalanabbaknak az egész Adrián. Gyakran megtörténik, hogy míg künn a nyílt tengeren s alig egy mértföldnyire a parttól teljes szélesend uralkodik, addig a zenggi kikötőből felszakgatván a legerősebb horgonyokat, a vihar kiragadja a hajókat; sőt ilyenkor még a tekintélyes nagyságú Lloyd-gőzösök sem képesek bejutni a tajtékzó révbe. A Zengg mögött emelkedő Vratnik-hegy mögül, a Kapellának itt legmagasabb részén oly ellenállhatlan erővel tör elő a Bora, hogy ilyenkor a legnagyobb veszély fenyegeti a hajókat, melyek a felbőszült elem körén belül vitorláznak.

A növényvilág Fiume éghajlati viszonyainak megfelelő: csak hogy különbözik a szerint, a mint a vidék lépcsőzetes emelkedésén fel vagy alá haladunk. A legfelsőbb régiókban, mintegy 2000 lábtól felfelé a szálas erdők uralkodnak, a menyinyiben ez a már jellemzett kopár Karst jelleggel megegyezik. Ott, hol a Borának bármely okból szabad átvonulása nincs, a hová ezen romboló viharos szél nem jut, ott a növényvilág feltünően kedvező jelenségeket mutat fel. Ellenben azon pontokon, melyek általa érintetnek, csak gyéren mutatkoznak füvek, cserjék s néhány törpe fák, melyek mindnyáján meglátszik a pusztító szél hatása. Itt a zsálya (*Salvia officinalis*) uralkodik s betölti illatával a levegőt, s több vele rokon

vastaglevelű növény. Hol a talaj viszonyai megengedik, található a piros boggyós boróka (*Juniperus oxycedrus*), a szeder (*rubus spinosa*) stb., melyet a vidék lakosai szednek s a szomszéd piacokon áruba bocsájtanak. Ac ser-, a kőris- és gyertyánfa csak ott található, hol a talaj mélyebb s némileg fedve van a Bora behatásai ellen. Városok és népesebb helységek szomszédságában a növényvilág csak kővel magasan körülkerített oázyszerű területeken fordul elő, vagy pedig tölcészerű sziklamélyedésekben, melyek kivált az idegenre, ki ilyesmihez hozzászokva nincs, meglepő habár korán sem kedvező benyomást tesznek. Általában a művelés alatt levő területek felettén gyérek és pedig mennél fölebb jutunk a lépcsőzetes vidéken. Csak a partok közelében vannak kertek és ültetvények, melyek néha felettén gazdag változatokat mutatnak.

Valamint a vidék jellege, úgy a föld művelése is összefügg azon sajátosságos természettani viszonyokkal, melyeket már közelebbről jellemeztünk. A tulajdonképeni földművelés lépcsőzetesen egymás fölött emelkedő párkányszerű területeken fordul elő csupán; csak itt és így őrizhető meg a nagy fáradsággal összegyűjtött termőföld a Bora és az eső pusztításaitól. Magas, vastag kőfalak mintegy óriási lépcsők tűnnek fel, melyek vízszintes közei kertek és szántóföldek, itt-ott pedig szőlők. Hol a mészkő homokkővel váltakozik, mint a Rečina, Draga és Vinodol völgyeiben, ott a növényország is gazdagabb s az egész vidék

vidámabb jelleggel bír. S míg a kopár magaslatokon az emberek szótlanok, kemények, miként vendégtelen hazájuk, addig a nevezett völgyekben víg élet pezseg, dal hallatszik, eleven sürgés-forgás uralkodik. Itt már a szőlő mellett a tengeri, gabona- és burgonyaföldek szemlélhetők; a füge- és olajfák, itt-ott pedig a Szent-János-kenyér díszlenek.

A kedvezőbb és megvédett pontokon a szőlő, tengeri, búza, burgonya és káposzta néha egész 1000 láb magasságig található még. Azontúl fenyő- és bükkerdők és pázsitos gyepek váltakoznak. Természetesen csak ott, hol a talajviszonyok s a Bóra behatása ezt megengedik.

Ujabban a Karst kopár bérceinek befásítása körül nagyobb tevékenység fejlődött ki; maga a kormány vette kezébe az ügyet s remélni lehet, hogy a régiek bűneit és vétkes gondatlanságát idővel talán helyrehozza a szakértelem által vezérelt szorgalom.

Felettén érdekes Fiume és környékének növénytani rendszeres gyűjteménye, melyet dicsérendő buzgalommal és tudományos érzékkel állított össze Fiumében Smith Anna Mária úrnő; kinek herbáriuma sok ritka példánnyal bír s valóban megtekintésre méltó. Fiume tájrajzában, melyet a város a magyar orvosok és természetvizsgálók XIV. nagygyűlésének emlékére kiadott, ezen jegyzék e rész terje lehnében közölve van.*

* Lásd Fiume s környéke, 51—63. oldalon.

Feltűnő, hogy míg a Karst és vidéke földtani, sőt növénytani tekintetben is elegendően ismeretes, addig állatvilága ekkoráig meglehetősen el volt hanyagolva. Tágas és felettén hálados tér nyílnék itt szorgalmas és kitartó buvárlatokra. Hajdan a Karst fensíkja bővelkedett vadkanban és szarvasban; ma azonban úgy látszik, hogy ezen fajok már kivesztek. Helyettük nagy bőségben található a nyúl, őz; a ragadozók közül barna medve, róka, sőt farkas is. A kisebbek közül a görény és menyét. Némelyek azt állítják, hogy a sakál (*canis aureus*) is kullog a terjedelmes bükkerdőkben. A vadászatnak leginkább kedvező tér kínálkozik a vinodoli völgyben. Veglia szigetén Dobasnizza körül és Fužine környékén.

A háziállatok között első helyet foglalja el a szarvasmarha, mely nem nagy ugyan, de bőven tejel; mellette a kecske és a juh érdemelnek leginkább említést. A lovaknak itt egy sajátos fajta található, kivált a szomszéd szigeteken. Kiesiny faj, valóságos ponny; de kitartó, fürge, ügyes, és a mi itt a fő dolog, nem válogató táplálék dolgában. Ezen szegény állatkák néha egész napon át ügetnek a köves utakon az égető nap hevében, s ha azután pihenésre kerül a dolog, — egy marok szalma vagy száraz kóró minden, mit eléjük raknak. Mellette az öszvér és számár képezik a leggyakoribb és legfontosabb teherhordozókat. Több faja található itt a számárnak, mely sokkal jobban néz ki, mint nálunk, habár

nem lehet mondani, hogy jobban élne. Származások közül: a keselyűk, sólymok, baglyok: továbbá a foglyok és nyírfajdok több neme található. A hullók meglehetősen számmal vannak képviselve, azonban nem eléggé ismereteseek, ép úgy, mint a rovarok, melyeket hasonlóképen a máj említett úrnő Fiumében gyűjtöget évek óta.

Azt mondtuk, hogy a Karst és Fiume magaslatai nem voltak mindig oly kopárak, kietlenek, mint most, a fehércs szürke vagy rozsdabarna sziklák helyét hajdan dús növényzet, szálas erdők borították, melyekben gazdag állatvilág örvendett zavartalan szabadságának.

Mióta az Adria partjai benépesedének, az ősz kelta, majd hetrusk-pelasg vándorlások következtében, azóta ezen beltenger fontossága is mindinkább növekedett. A veszedelem és kalandvágy az emberi természet jellemvonásait képezik, melyek annál inkább léptek előtérbe, mennél nyersebb, míveletlenebb s az erőszakhoz hajló volt az emberi nem.

A tenger már korán ellenállhatlan vonzerőt gyakorolt az emberekre, melynek hatása alól még a mai nemzedék sem bir egészen kibontakozni; s mindenki tudja, ki valaha a beláthatlan mozgósíkság mellett tartózkodott, mily kimondhatlan sovárgó, talán ábrándos érzelem fogja el lelkünket annak néma szemléleténél.

S a merész, veszélyeket kereső ember kezdetleges, törekeny járművén nem sokára a sík tengerre szállott; farkasszemet nézett a veszélylyel

és viharral, bátran daczolt a halál ijedelmeivel. Majd vele született leleményességénél fogva tökélyesíté sajkáját, a szeleket szolgálatába fogadta, s most már biztonságának gyorsan növekedő érzetében — hódításhoz látott. Mert az emberek csak addig nyugvának s mellőzték az erőszakot, melyet a férfias erények legelsőbbikének tekintettek, mígnem elég erőt gyűjtöttek: szomszédjaik leigázására. Az ösztön behatása erősebb volt a kedélynek még elhanyagolt vagy még ki nem fejlődött eszményvilágánál.

Nem sokára gyors kalózhajók, megrakodva larcz- és zsákmányszomjas bajnokokkal, szelték keresztül a tenger tükrét, vagy törték át a tomholó szürke ménként futó és emelkedő hullámokat. Azután következtek védelem és hódítás céljából még tökéletesebb hadi hajók; végre a kereskedelemet előmozdító nagy járművek.

S ezen mindinkább tökélyesülő és kiterjedésben is növekedő közlekedési eszközök előállítására tetemes mennyiségű anyagot igényelt. A partvidékek őserdői szolgáltatták ezt; s mennél nagyobb lett a hajók száma, a hegyek díszei némely vidéken annál észrevehetőbb fogyatkozást mutattak.

A római világhódítás hatásai egészen idáig kiterjedének. Róma büszke és győzelmes flottái, az istriai, liburni és dalmát Karst erdősegeiből kerültek ki. Csakhogy a világhódító államhálosélet nélkülözötte a gyakorlati előrelátást; az erdőket pusztította, de nem gondoskodott azok

míveléséről, okszerű megújításáról. Róma után Byzancz, majd Velence ragadta kezeibe a tenger fölötti uralmat. Mindnyájan csak a pusztításban jártak el következetesen... S midőn azután a hegyek és azok bércei elvesztették ezredéves büszkeségüket, a sziklatakaró, a föld, a szél, eső és a viharok zsákmánya lett. A víz lemosta a gazdag termékenyítő burkot, a tenger fenekére sepepte, s mi még megmaradt, azt megragadta a Bóra s könnyű szárnyaival tovahordta.

Így lett a Karst azon kietlen vadonná, mely a keblet félelemmel, majd bánattal tölti el. Hogy ébred-e, és ha igen, mikor, új élet ezen vadonban? Ki tudná azt megmondani?

Veglia és Cherso, e két nagyobb sziget, mely Fiumét és vidékét a nyílt tengertől elzárja, majdnem egészen osztozik a partok röviden vázolt természettani viszonyaiban. A Karst-jelleg itt is, de kiváltképen Cherso szigetén félreismerhetlen.

Vegliának kivált belseje és nyugati lejtője, mely a Borának sokkal kevésbé van kitéve, sokkal vonzóbb és növényekben is gazdagabb képet tár fel. Az olajfa, füge, Szent-János-kenyer már ittnagyobb bőségben jelentkeznek. Egy lovaglás Veglia városából éjszaki irányban, keresztül a sziget belsején, egész az egykori kalózfészek, majd velencei erődig Castel Muschio-ig, meredek bérzetőn, egyike a legérdekesebb kirándulásoknak. Kés három óra alatt könnyen megtehető egyikén azon apró, gazdag sörényű ponnyknak, melyek mindig ügetve haladnak s unszólásra sem szorultak.

A sziget belseje termékeny fensík; erdők, szántóföldek, rétek egymást váltják fel; míg a csendes és magányos Fornace tavánál szálas nádasok is láthatók. Csak a népessége csekély; többet megérdemelne és birna eltartani ezen szép sziget.

Veglia városától alig egy félórányi távolságban látható Val Cassione nevű szigetke egy gömbölyű öblözet közepén. Egy valóságos zöld gyöngy ez a tajtékzó ár közepette. A sziget csekély kiterjedésű, egy kolostorral és az azt környező gyönyörű árnyas kerttel. Valóban, szebb és csöndesebb, a békés lelki szemlélődésre alkalmasabb helyet alig szemelhettek volna ki a jámbor atyák, kik egyébiránt lakhelyeik megválasztásánál mindig feltűnően szerencsések voltak.

Vegliának majdnem minden tekintetben egyenes ellentétét képezi Cherso szigete a hasonló nevű várossal, mely parányi kikötővel is bír egy keskeny bejáratú, kerekded öböl mellett.

Cherso maga egy hosszan alányuló kopár, kietlen és meredek hegyláncztól van átszegve. A növényvilág, kivált a sziget éjszaki részében oly csekély, hogy csak itt-ott képes elfüdni a forró napsugarakban még ijesztőbben jelentkező rozs-dás szürkés mészsziklákat. Egy több órai lovaglás a Vrana tóhoz, mely a sziget belsejében terül el, megérdemli a fáradságot, melyet reá fordítunk. A vadonban óriási sziklaromok közül egy-egy törpe eserje emelkedik kifelé, de nem fölfelé, hanem mindannyian nyugatra, majd a kopár talajig görbülve, így nőnek tovább majdnem kúszva, s

ezen meglepő jelenségnek hasonlóképen a Bóra az oka, melynek irányát a cserjék hajlása mutatja. A mentebb helyeken azonban díszlik az olajfa, a sziget lakosainak legbecsesebb kincse.

Veglia és Cherso városok, melyek sokáig Velence fensősége alatt állottak, mind máig megőrizték külsejükben az Adria mennyasszonyára emlékeztető számos jeleket. Veglia keskeny utczában nem egy romba dőlt palota látható, melynek még meglevő kapuívezetén egy régen elpusztult nemeszetség ékes czimere hirdeti a fény és név mulandóságát.

MÁSODIK FEJEZET.

A tenger. — A tengerfenék. — A partok. — Források. — A tenger színe. — A tenger világítása. — Kisérlet. — A hullámok, azok mélysége és magassága. — Bora és Scirocco a tengeren. — Az apály és dagály. — Áramlások. — Hőmérsék. — A Quarnero növény- és állatvilága.

Valamint a szárazföld, úgy a tenger is megérdemli kiváló figyelmünket; azon elem, mely a partvidéknek, de különösen Fiumének tulajdonképeni jellemet kölcsönöz.

A Quarnero számos kisebb öblözeteket képez; ezek között a fiumei és a buccari-i a magyar és horvát, a priluceai és a fianonai pedig az istriai partokba nyulnak be. A Quarnero fenéke korán sem mély örvény, hanem ellenkezőleg hullámos sík, mely mindenben a szárazulat folytatásának látszik lenni. Hogyha a tenger vize visszahúzódna, egy tágas, lépcsőzetes félkört pillantanánk meg, melynek falai (a Monte Maggiore, a liburni Karst és a Vellebit) egy lapos fenékre néznek le, melyből néhány sziklagerincz emelkedik ki, s melyben csak kevés valamivel mélyebb medence van. Ezen öböl s így a Quarnero középmedysége 20—40 öl (120—240 láb) és csak kevés hely mélyed 50—60 ölnyre (passi) a tenger tükre alá.

A part széléről a tengerbe leszállva a Quarneróban három fokozatot, vagy miként a szárazföldnél neveztük, lépcsőzetet különböztetünk meg; egy keskeny sekélyebb vizű szegélyt kőszirtekkel, azután egy meredekebb lejtőt, mely itt mindig sziklás, végre egy sík feneket agyaggal vagy darával s kagylótöredékektől borítva. Alkatrésze ezen vízfenéknek megegyezik a szárazföldével s túlnyomólag mészkő, itt-ott pala- és homokkővel keverve.

Csakhogy ezen tengerfeneket nem kell mindenütt kopár szikláknak vagy egyéb törmelékeknek gondolni; nagyobb része földve van egy sok tekintetben ép oly eredeti mint érdekes florával. Ezen sajátos növényvilág az élő lényeket sem nélkülözi s miként egy óriási aquarium hemzseg a vízi állatok egész seregétől. A moszatok (algae), ezen vízi növények nyálkásan, ragasztékszerűen vonják be a sziklákat csipkés, csodás színű és alakú változatokban. Ezek mellett azonban valószínűségi kisebb erdőket is pillantunk meg a mélységben, midőn szélesend és tiszta égbolt ezen érdekes megfigyelést könnyebbé teszik; midőn 5—6 öl mélységig mindent tisztán ki lehet venni, mi a víz mélyében történik.

A partokról, és pedig úgy a szigeteken, mint a szárazon számos bevágás nyulik le a tengerbe, melyek részint állandó vizek, vagy csak esőpatakok ú. n. torrenti medreit képezik. Az utóbbiak sokkal gyakoriabbak, rendesen erős eséssel, melyek nagyobb esőviharok alkalmával óriási kőda-

rabokat hordanak alá a tengerbe. Erős zápor után néha vérpirosra festik a tengert a torrenti által behordott s a levegő hatása alatt rozsdaszínre változott mészs- és agyagföldképződések, melyek több helyütt a partokat képezik, honnan a futó vizek által alásodortatnak.

Az egész Quarnero mellett csupán Fiume és Buccari bir jelentékenyebb állandó édes vizekkel; azon felül az istriai partokon Icichi és Moschienze szomszédságában találhatók néhány de már kevésbé gazdag édesvíz-források, melyek rendszeren a tengerparttól alig néhány lépésnyire szoktak a sziklák alól felbugyogni.

Habár ezek szerint a tenger a Quarneróban csak csekély mennyiségű édesvizet kap a száraz felől, mindazonáltal a tengerfenék sokkal gazdagabb ilyen forrásokban. A partok közelében gyakran lehet csendes időben erősebb vagy gyengébb örvényszerű buzogást észrevenni a tenger tükrén; itt források buzognak fel a fenékről, s ha a tenger mélységét, valamint az édesvíz erős sugarát számbaveszszük, úgy azt kell következtetnünk, hogy ezen tenger alatti édesvíz-források nem ritkán nagyon gazdagok lehetnek.

De nemcsak a partok közelében, hanem künn a sík tengeren és szigetek közelében is vannak hasonló tünemények. Így Cherso szigetétől éjszaki irányban, mint egy félmértföldnyi távolságban a partoktól gazdag vízforrások észlelhetők a tenger felszínén, pedig itt a mélység 180—200 láb.

A Vrana-tó Cherson, melyről már egyszer

megemlékeztünk, dr. Lorenz tanár állítása szerint földalatti úton nyeri gazdag vízmennyiségét, és pedig egyenesen az átellenes szárazulaton fekvő Monte-Maggiore vidékéről. Ezen tünemény annál meglepőbb, minthogy ekképen a szárazföldről a szigeti édestóba a tengerfenék alatt folyik be a szükséges víz. A sziget tava tehát a szárazföld édesvízmedenczéivel egyenes összeköttetésben áll.

Mindezen tünetek csak a Karst-jellegű mészközeteknél fordulnak elő összefüggésben állanak ezen képződmények egyéb földtani sajátágaival. Triest környékén, továbbá Krajnában és máshol hasonló jelenségek észlelhetők.

A tenger színe főképen annak mélységétől függ, nem pedig miként sokáig hitték és tanították, a felhős vagy kék égboltozat, szürkület, derült napfény vagy a vízfenék visszavert sugaraitól. Erre vonatkozólag Lorenz tanár így nyilatkozik: «Mintegy 18—20 öl mélységű tengervízet *mindig* egészen kéknek találtam, és pedig akár borus reggelen, akár kék égboltozat mellett és minden tengerfenék fölött». Csak ha a tenger tükrét nyugtalanító viharok háborgatják, de ekkor is csak távolról nyer a felülete szürke, ólmos színt, mely azonban csakhamar elmulik, mihelyt a hullámok lecsendesülnek.

Tiszta napos időben a Quarnero addig, míg szabad szemmel a fenéke látható, smaragdzöld színt mutat; azonban ha mélyebb vizek felé érkeztünk, mindinkább átmegy indigo, majd ultramarin kék színbe. A látszólagos változatok inkább opti-

kai tévedésen, mint valódi természettani okokon alapulnak. Lorenz tanár még 12—14 ölnyi mélységben is bizonyos fényhatást vett észre s a fenék jellegéről meglehetősen világos képet szerzett magának. Megjegyzendő, hogy ezen mélységi tüneteket csak akkor lehet észlelni, midőn a tenger csendes s tisztaságát és átlátszóságát nem zavarják a folyók vagy a torrentik, azaz záporpatakok üledékei és zavaros hordványai. A kékeszöld szín egyébiránt, valamint általában a sekély vizek színe attól függ, vajjon a fenék kopár vagy növénydús-e, mely esetben világosabb vagy sötétebb árnyalata észlelhető a zöldnek. A kék azonban közönségesen a mélységgel s a víz legnagyobb átlátszóságával jár együtt.

A tenger színe azonban nem egy és ugyanaz mindenütt; mert például a Quarnero a Scirocco behatása alatt, s ha a hullámok bizonyos magasságig hatnak, ólomszürke színt látszik fölvenni, mely néha egész a feketéig emelkedik. Más tengerek ellenben, így a Vörös-tenger a víz vegytani és egyéb tartalmának befolyása alatt változtathatják színüket.

A tenger színével bizonyos s habár nem természettani összefüggésben áll a tenger világítása, mely az eddigi tapasztalatok szerint kétféle alakban szokott mutatkozni. Miként a természetben általában, úgy a mozgás a tenger világításánál is felettén nevezetes szerepet játszik. A fény hatályosságát s így a világítást elősegítik azon alkatrészek, melyek a tengervízben találhatók, s me-

lyek a víz mozgása által sajátságos tevékenységre ösztönöztetnek.

Ezen, a mozgás és a fény hatályossága által előidézett világítása a tengernek nem ritkán oly nagy, hogy sajkában ülve mellette olvasni lehet.

Az általános világítási tüneteken kívül van a tengernek még körülhatárolt, korlátolt vagy helyi világítása is, mely azonban tetszés szerint soha sem idézhető elő. Ezen tünetek okai «valamely rendkívüli állomány helyi mulékony ottlétében keresendők». Annyi bizonyos, hogy ezen világítás keletkezésére állat- és növénymaradványok, melyek a tengerben mindenkor találhatók, nagy befolyással vannak. Ismeretes az ú. n. Szent-Elmo tüze, melyet ha emlékezetünk nem csal, a tengerészek Szent-János tüzének is szoktak nevezni, mely bizonyos világító szikrák alakjában mutatkozik, az árboczek hegyére, a vitorlarudak végére telepedik le s néha a legmeglepőbb világításban mutatja be a hajót. Ezen világító szikrácskák eredete még nincs eléggé megfejtve; annyi azonban valószínű, hogy a tenger tükréről felszökő villórészecskékből állanak. A Szent-Elmo tüze az Adrián ismeretlen, ellenben Nápoly és Sicília környékén, a Földközi-tengeren már többször észleltetett.

A tenger világítása a melegebb égöv behatása alatt növekedik; s akképen az egyenlítő közelében s általában az Oceánokon sokkal nagyobb, mint máshol.

A nyári hónapokban megszámlálhatlan soka-

ságú parányi állatocskák lepik el a tengert. Ezen héjanczok a melegség és az ezzel összefüggő mozgás következtében nagyobb világosságot terjesztenek maguk körül. Némely növény- és állatsterek a szerves részek bomlási menetével hasonlóképen fénysugarakat lövelnek s megvilágítják környezetüket. Ilyen bomlófélben lévő testek a tengerben, miként már mondtuk, mindenfelé találhatók.

A Quarneróban az utóbb felsorolt világítási tünetek ritkábban fordulnak elő; itt tehát közönségesen csak az általános egyforma tengervilágítást lehet tapasztalni. Lorenz tanár állítása szerint nyári éjjelen a felzavart tengervíz egészen hasonlít a villanynyal kevert híg péphez, kiváltképen ha sötétben szemléljük, s folytatva észleleteit, a következő érdekes tüneményre akadt. «A tengervíz egy nyári éjjen apadóban volt, midőn a parton kövek között egy ott visszamaradott testet vettem észre, mely erős világosságot terjesztett maga körül. Otthon megvizsgáltam s kitűnt, hogy az nem egyéb, mint egy már teljesen rothadásba átment s többé fel nem ismerhető rákocska, talán amphipod, mely mintegy három vonalnyi hosszú volt. A parányi hullát most egy nagy tálba tettem, melynek feneké fekete volt s azután egy pohár édes vizet öntöttem rá. Ezen műtét alatt a hullácska több részre szétesett, melyek a sötét szobában mint mindmegannyi világító pontocskák tűntek fel, nagy fényköröktől körülvéve. Az apró hullatöredékek gyors keverés következtében

számtalan darabocskákra oszlottak szét s most még több világító lap vagy pont támadt s az egész tünemény mindazon változatokat tüntette fel, melyek a tengervilágításnál általában észlelhetők.»

Már ezen érdekes és egyszerű jelenségből elég világosan kitűnik, hogy a tenger világítása az abban bomlásba átment állati maradványok által nem kis mértékben segítettetik elő.

A tenger színére és világítására kétségkívül nevezetes hatással van a tenger hullámozása, ezen érdekes tünemény, mely szabályos megjelenése által is azt bizonyítja, hogy rendszer, és természettani törvények által igazgattatik.

A hullámozás természetesen annál nagyobb, mennél tágasabb tér tárul el, melyen a hullám fejlődhetik. Azért a Quarneróban a hullámozás nem oly nagy, mint a nyílt tengereken, például az Oceánon. A Quarnero keskenyülő öble s az abba benyúló szigetek által inkább egy könnyen áttekinthető tónak tűnik fel, háttérében a Karst magaslataival. A hullámfejlődés vagy hullámozás tehát itt ezen korlátolt viszonyok által akadályoztatik meg.

A Quarnero nyáron néha hetekig síma tükröt mutat, kivéve a Tramontana vagy a Maestral átmenő napi hatásait, melyek után csakhamar ismét lecsendesedik. Csak az ősz vége s a tél kezdete a Bora idénye, továbbá a Scirocco hoznak az Adria ezen részeiben nagyobb hullámozásokat. Ezek között az utóbbi támasztja a legnagyobb hullámozást, melyeket a nyílt Adriából hoz ide magával.

A Bora behatása alatt azért nem fejlődhetnek oly nagy hullámok, mert ezen veszedelmes vendég rendszeren rohamosan és szakgatva jelentkezik és nem oly következetesen, mint az említett ellenszele: a Scirocco.

A hullámok magassága a partokról tekintve nem igen haladja meg a 10—12 lábat; azonban künn a nyílt tengeren ezen szám nem ritkán megkettőződik. A hullámok alakja, ha felülről nagyobb nyomás nem gyakoroltatik rájuk, mi különösen esőzivatark alkalmával szokott beállani, rendszeren gömbölyű, szélességük Lorenz tanár szerint 20—30, hosszúságuk pedig néha meghaladja a 100 lábat.

Valamint a Scirocco, úgy a Bora is tetemes befolyással van a hullámzásra és hullámképződésre a Quarneróban. A Bora által fölvert hullámok, mivel maga a szél is rendetlen, szakgatott és rohamos, nem oly szabályosak, rövidek és keskenyek, s gyakran ölelkezve egymás fölé tornálnak, magasságuk legfőlebb 7—8 láb. Minnél inkább dél felé haladnak a Bora-hullámok, annál kisebbek lesznek, minthogy magának ezen kellemtelen éjszaki látogatónak is annál inkább fogyni kezd ereje; míg nem a túlsó olasz partokon lassankint egészen megszűnik.

A Bora valódi régiója a Quarnero számos csatornáival és öbleivel; itt feltartóztatlanul tombol és dühöng különösen télen és tavaszkor. Ilyenkor hetekig nem lehet egyik kikötőből a másikba jutni, s az egész partszegély magasan felszökellő,

majd dörgő zuhanással aláhulló fehér tajtékba van burkolva. A Bora legmagasabb hullámokat ver Veglia keleti partjain a Mal tempo és alább a Canale della Morlacca vizeiben és Zengg körül, azután a Quarnerolo és Caisole csatornáknál, továbbá az istriai partokon Moschienizze és San-Giovanni szomszédságában.

A többi szelek csak nagyon ritkán hánynak olyan hullámokat, mint az említett kettő; s mint-hogy tartamuk is rövidebb szokott lenni, a hajózásnak sokkal kevesebb akadályokat gördítenek útjába.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy a hullámvetés hatása lefelé nem terjed tovább 4 ölnél, 15 ölnyi mélységben pedig minden a szelek és viharok által előidézett mozgás megszűnik s az örökké zavartalan mozdulatlanságnak enged helyet.

A tengerek természettani viszonyaiban egyikét képezi a legérdekesebb tüneményeknek azon rendszer, mely az apály és dagály megnevezése alatt ismeretes. A tenger tükrének kisebb vagy nagyobb emelkedése és süllyedése képezi ezen rendszer külsőleg is észrevehető tüneteit, melyek nagy szabályossággal jelentkeznek, habár hely és idő szerint tetemes eltéréseket mutatnak.

Ismeretes, hogy az apály és a dagály tünetei annál meglepőbbek és feltűnőbbek, mennél nagyobb tengereken észleljük azokat. Az Oceanok partvidékein gyakran 60—80, sőt 100 lábbal emelkedik dagálykor a tenger tükre, s messze előnti a sík partokat. A beltengerekben már cse-

kélyebb a dagály hatása, s mennél távolabb esik egy ily nagy belvíz az Oceántól, az apadás és dagadás annal kisebb mértékben észlelhetők; míg például a Kaspi-tengerben, mely nem függ sehol sem össze a világtengerekkel, a dagálynak és apálynak semmi nyoma sincs.

Az apály és dagály hatása tehát a Quarneróban nem lehet nagy, mindazonáltal több mint egy okból megérdemli figyelmünket. Az apály és dagály beállása naponkint, és pedig minden évszakban meg van pontosan határozva. A legalacsonyabb és legmagasabb vízállás közötti idő 12 óra, mely a hold legmagasabb állásával egyezik össze. A vízállás magassága rendes időjárásban $1\frac{1}{2}$ —2 láb a dagály tetőpontján; volt azonban már eset, hogy öt lábra is emelkedett, mi azonban csak a ritkaságok közé tartozik. Jellemző, hogy míg például Triestnél naponkint kétszer észlelhető az apály és dagály, addig a Quarneróban és Fiuménél s egészen le a dalmát partok hosszában, naponkint csak egy legmagasabb és legalacsonyabb vízállás különböztethető meg. Ezen feltűnő jelenségnek okai még eddig nincsenek elegendőképen földerítve, s minden, mi magyarázatára felhozatik, nem egyéb — pusztá elméletnél.

Egyébiránt az apály és dagály külső behatásoknak is ki van téve; így a szélcsendes és viharos időkben másféle tüneteket mutat. Szélcsend idejében csak lassan emelkedik az ár, míg a viharral rohamosan nő, s hamarább eléri szokott magasságát, mint máskor. Ennek oka első sorban a

fokozódott légnyomásnak tulajdonítandó, mely a viharral együtt szokott járni.

Az apályon és dagályon kívül van a Quarneronak még egy más feltűnő jelensége is, melyet nem szabad figyelmen kívül hagyni. A szél által okozott lassú, változékony áramlásokat értjük, melyek különböző helyen és irányban különbözően szoktak hatásaikban mutatkozni. Vannak általános áramlások, melyek csekély kivétellel az egész Quarnerót elfoglalják, és pedig akkor, mikor a Bora, a Scirocco, vagy kivételesen a Maestral uralkodnak. Helyi áramlásokat idéz elő a Tramontana, mely a castuai nyílásból tör ki, s az Adria legéjszakibb részét, a priluccai öblöt Volosca mellett fodrozza fel. Ilyen helyi áramlást szül a Bora Zenggnél, mely a Vratnik mögül ront elő, s melyről már egyszer megemlékeztünk.

Az általános és helyi áramlásokon kívül van még egy harmadik is, mely keskeny folyásban nyilvánul külsőleg észre nem vehető okból; s majd itt, majd amott keletkezik és elenyészik a nélkül, hogy természettani magyarázatát eddig megtalálták volna.

E szerint a Quarneronak ötféle különböző mozgása van, melyek részben függetlenül keletkeznek a lég tűneményeitől s a széltől. Az apály és a dagály, valamint az általános, helyi és keskeny folyású áramlás.

Hogyha ezen physikai tűneményekhez hozzáveszszük az időszaki légáramlásokat, viharokat stb., nem fogunk többé egy perczig sem csodál-

kozni a fölött, hogy Fiume öblözete s a Quarnero általában a legnyugtalanabb vizek egyikének nem irigylendő hírében áll. Ritkán találhatni a Quarneróban csak egy pontot is, hol a szükséges elővigyázati intézkedések nélkül még teljes szélesében is a bárkát csak egy perczre is mozdulatlanul megtarthatnánk.

A tenger hőmérséki viszonyai összefüggnek a már említett természettani jelenségekkel; s megfoghatólag idő és tér vagy mélység szerint tetemesen változnak. A tenger hőmérséke a Quarneróban gondos és szigorú észleletek alapján a következőleg állapítható meg. *Tavaszzal*, márczius derekán: a tenger felszínén 6.7° R., tiz ölnyi mélységben 6.1° R., húsz ölnyi mélységben 6.2° R. és harmincz ölnyi mélységben 6.5° R. — *Nyáron*, június derekán: a tenger felszínén 16.8° R., tiz ölnyi mélységben 14° R., húsz ölnyi mélységben 12.7° R. és harmincz ölnyi mélységben 11.0° R. — *Ősszel*, szeptember derekán: a tenger felszínén 16.7° R., tiz ölnyi mélységben 15° R., húsz ölnyi mélységben 13.7° R., harmincz ölnyi mélységben 12.7° R. — *Végre télen*, és pedig deczember derekán: a víz felszínén 8.7° R., tiz ölnyi mélységben 9° R., húsz ölnyi mélységben 9° R. és harmincz ölnyi mélységben 9.3° R. A tenger átlagos középhőmérséke a következő számokat mutatja: a tenger felszínén 12.77° R., tiz ölnyi mélységben 11.68° R., húsz ölnyi mélységben 11.21° R. s harmincz ölnyi mélységben 10.10° R.

Ezen számok egészben változhatnak ugyan, s

csak nagyon ritkán történik meg, hogy több éven át egy és ugyanazon eredmény lenne följegyezhető, annyi azonban bizonyos, hogy az ingadozás és a különbség nem jelentékeny.

Már ezen számokból kitűnik, hogy a tengernek is, tekintve változó évszaki hőviszonyait, megvan a maga négy évszaka, miként a szárazföldnek, s valamint az utóbbin a növény- és állatvilág az évszakok természettani behatásai alatt állanak, úgy áll ez, habár nem egészen megegyezőleg a folyékony világ, a tenger lakóiról és szerveiről általában.

Már említettük, hogy a Quarnero fenekéről számos édesvízforrások bugyognak fel; ezek természetesen nagy befolyással vannak a tenger hőállapotára; s ott, hol ezen források gazdagabbak vagy számosabbak, a tenger hőmérséke sokkal csekélyebb, minthogy a fenék alól befolyó vízmennyiségek alanti hőállapotuknál fogva meghidegítik a tenger vizét.

S most átmehetünk a Quarnero növény- és állatvilágára. Az állat- és növénysszervezetek valamint a szárazföldön, úgy itt is függélyes közök vagy mélységi övek szerint különböztethetnek meg, s mindegyiknek megvan a maga sajátos florája és faunája. A fajok különfélesége a fenéktalaj s a víz sós vagy kevert vegytartalma szerint határozódik. Azonfölül bizonyos, hogy a hőállapotok is tetemes befolyással vannak, kiváltképen a tengeri flora fejlődésére és keletkezésére.

Meglepő jelenség, hogy a tengeri növények

területe csak nagyon ritkán egyezik meg az állatokéval, s hogy a növények elterjedése általában nincs semmiféle összefüggésben az állatok megjelenésével. Itt tehát lényeges eltérés mutatkozik a szárazföld és a tenger lakói és növényei között; mely különbség később még többször fog felülni.

A legelső növényjelenség a tengerben a moszat (algae), mely mindenütt található, hol a víz tükre alatt sziklamélyedések vagy hasadékok mutatkoznak. E szerint tehát moszatok főképen a parti területek szomszédságában gazdag választékban fordulnak elő. Ezen területek többnyire 6—15 ölnyi mélységet mutatnak a Quarneróban, s nem mindig sziklás, hanem gyakran agyagos, törmelékes természetűek; ritkábban a főveny is előfordul, itt-ott Fiume közében és az istriai oldalon.

A tengeri partterületek kétfélék; olyanok, melyek mélységüknél fogva mindig vízzel borítvák, s olyanok, melyek a csekély apály alkalmával is egy kis időre szárazra kerülnek. Az elsőknél majdnem kivétel nélkül moszattal vannak fődve, míg az utóbbiak nyálkás, éretlen növényburokkal, mely mindannyiszor megújul, valahányszor a dagály következtében víz alá jut. A leggyakoribb moszatok a Quarneróban: a *Heteractis mesenterica*, a *Nemalion lubricum* s az *Enteromorpha compressa*; az utolsó kivált ott fordul elő, hol a tengervíz befolyó vagy a fenékről felsörgedező édeserekkel keveredik. Az *Enteromorpha com-*

pressa foszlányos, de erős, 6—18 hüvelyk szélességű szalagot képez, mely tövétől 5—6 hüvelyknyire emelkedik ki s lengedez az átlátszó tiszta nedvkörben. Mellette gyakran található a *Sphaecelaria irregularis* s itt-ott a *Cladophora refracta*, melynek eredeti hazája éjszakon van.

Valamint a szárazföldi növényekre a lég, úgy a tengeriekre fölöttén fontos befolyással van a víz hőállapota s a nyugalom, mely környezi; azért a növényvilág annál gazdagabb itt, mennél kevésbé hatnak a mélységbe a hullámok, s egyéb természetani okok által előidézett mozgás.

Csakhogyn ezen növényélet is megkívánja a világosságnak azon aequivalensét, melyre szüksége van, kivált a színek keletkezésénél; mert mennél mélyebb a tengerfenék s mennél kevésbé hat odáig alá a világosság sugara, a növényvilág annál feltűnőbbben nélkülözi az előnyös zöld színt, és sajátságos, majdnem meghatározatlan szürkés-sötét árnyalatba megy át. Miként látni fogjuk még később, a világosság nemcsak nagy hatással van a tengeri növények életére, hanem az állatok fejlődésére és alaki tulajdonságaira is.

A moszatok gyakran a legszebb csipkészeteket és bodrozatokat mutatják; bőr-, hártya- vagy nemezszerű, sokszor nagyon szilárd állományukkal rétegesen szegélyezik a szikla vagy parti területeket, nem ritkán oly sűrűen, miként a burján az erdei utak szegélyeit. A zöld moszatok, a *chlorophyceák*, melyek a legsekélyebb vizekben is találhatóak, a leggyakoribbak.

Már említettük, hogy a mélységi viszonyok nagy hatással vannak a növények életére. A leggazdagabb növényélet 20—22 ölnyi mélységben található. Itt a fénysugár s a víz abszolút mozdulatlansága legelőnyösebben segíti elő a szervezetek keletkezését és fejlődését. Ettől fogva a moszatok már gyérülni kezdenek s olyan növényeknek engednek helyet, melyeknek életfeltételei mások, sokkal szilárdabbak; csak hogy a fajok általában szaporodást nem igen mutatnak; s fel-tűnő, hogy 30—40 ölnyi mélységben már annyira kevesbednek, hogy ujjabbakat csak ritkán lehet megkülönböztetni. Itt a talaj sziklás és om-ladékos kezd lenni s egyszersmind mindig kopá-rabb. Épen úgy áll ez az ellenkező irányban is, mennél magasabbra haladunk a föld felületének emelkedésein.

Mintegy 45—48 ölnyi mélységben olyan szervezeteket találunk, melyek egyenlő változat-lan hőmérséketet s bizonyos szürkületet igényelnek. A diatomaceák a moszatok utódai lesznek s még több fajban vannak képviselve.

A Quarnero legnagyobb, növénynyel fedett mélységében két olyan faj földöztetett fel, mely eddig máshol sehol sem találtatott: a *Navicula Lineata*, *N. Rombus*, *N. Sandriana*, *N. interrupta*, *N. spectabilis*, *N. Tryblionella con-stricta*.

S hol a világosság megszűnik s körülbelül 100 ölnyi mélységben beáll az örökös sötétség, az örökös mozdulatlanság, melyet egyedül a

fenékről feltörő források vagy fejlődő és tökéletlen szerves lények tengő mozgása zavarnak meg, a növényélet lassankint fogyni kezd, majd egészen kihal. A sötétségen kívül, miként egy nyomasztó rém nehezedik a víz súlyos nyomása s növeli az ijedelmes és vendégtelen táj amúgy is eléggé félelmes ridegségét.

HARMADIK FEJEZET.

A tenger állatvilága. — Tengő lények. — Halak. — Ragadozók. — A bragozzi-k és a halak mennyiségének csökkenése. — Halászat. — A tinhal fogása. — Quarnero és vidéke a mesekorban. — Rómaiak a Quarnerón. — Civitas Flanates. — A Quarnero a barbárok idejében.

A tengeri állatok között különösen megkülönböztetők olyanok, melyek soha sem emelkednek a víz felszínére, és mások, melyek elhagyván tulajdonképeni elemüket, hosszabb vagy rövidebb ideig a szárazon is tartózkodnak. Ezek azonban nem távoznak soha sem messze a parttól. Azért helyes volt a természetbuvároktól, hogy a tenger és a szárazföld között egy határt igyekeztek felállítani, mely a két különböző életföltételekhez kötött állatok tartózkodási körét volt kijelölendő.

Lorenz tanár, kit már sokszor idéztünk, nagy szorgalommal tanulmányozta azon alsórendű állatvilágot, melynek képviselői a partok közelében tartózkodnak s mélyebben nem bocsátkoznak alá. Az egy szirti ászka, *Ligia Brandti*, szereti a zárt, mindig nedves helyeket. Majdnem vele egy határvonalban található két parti hangyafaj is, *Atta structor* és *Lasius fuliginosus*, s

egy pók, melynek faja azonban közelebből még eddig ismeretlen. Ezek mellett nagy számban találhatók a ligiák, ezen úszni nem tudó és mégis fűrtge kis állatok, ki nem képzett hártyás testtel s hosszas lábakkal.

Ezen tökéletlen vagy alsóbb állatrend képezi a tenger szerves lényének mintegy bevezetését. Rendesen a víz szélén s kevésbé mélyebben vagy magasabban fordulnak elő; úszóeszközeik vagy egészen hiányzanak, vagy pedig fölöttén tökéletlenek. Mindnyájan a héjanczok és pókok sorába tartoznak, nagy gyorsasággal tűnnek el a sziklarepedésekben, s mert feltűnő aprók, legalkalmasabb nedves kendővel fogni, melyet reájuk takarunk.

Ezen első területe után a tengeri állatoknak kissé lejjebb kell bocsátkoznunk a víz tükre alá, s itt már némileg kifejlődöttebb szervezeteket találunk, a *Patella scutellaris*, *Chiton Polii*, *Lithodomus lithofagus* és mások tanyáznak itt; hanem az élet itt is még tengő, a fajok csak lassan és nehezen emelkednek tökéletesebb és erősebb formákig. Még alább a puhányok, molluskok régiója veszi kezdetét; közöttük a *Purpurea maculosa*, *Haliotis tuberculosa*, *Chiton siculus*, *Venus decussata* stb. Ugyancsak itt 1—2 ölnyi mélységben találjuk a héjanczok (*Crustacea*), gyűrűnyök (*Annulata*), tüskebőrűek (*Echinodermata*) és a polypok egész seregét. A fajok lassankint tökélyesbülni kezdenek.

A következő vonal vagy terület, mely azon-

ban nem megy mélyebbre 5—6 ölnél, ugyanezen fajok képviselőivel bir, csakhogy a puhányok, héjanczok, tüskebőrűek, polypek stb. itt már tökéletesebb formákkal birnak. A víz mozgása általában nagyon gyenge, a szél által előidézett mozgás pedig egészen hiányzik. A víz hőmérséke ezen mélységben csak csekély ingadozást mutat.

A tengerfenék lakói itt elérték jólétük és fejlődésük legkedvezőbb fokát, 20—40 ölnyi mélységben ismét fogyni kezdenek fajban és alaki tökélyben, mígnem az örökös csend és sötétség régióiban a legtökéletlenebb állapotba sülyednek vissza. Látszerveik, melyekre ezen mélységben amugy sincs szükségük, kifejletlenek, többi tagrészeik is mind a legalantabb tengéletre vannak berendezve.

A Quarnero agyagos fenekét több ily tökéletlen állatcsoportok lakják, ezek között különösen megemlítendők a gadoidák, s ezek között a *Gadus capellanus*, a *Motella vulgaris* stb. De nemcsak ezen ártalmatlan állatok lakják a tengerek fenekét. A rabló czápa itt pihen ki pusztító kalandozásaiból, itt aluszszsza el üres idejét s itt neveli föl veszedelmes sarjait. Gyakori a *Scyllium canicula* és a *Spinax akanthias*; gyéribben található a *Centrina Salviani* és a *Squalis glaukus*.

Ezen állatfajok mellett gazdag választékban találjuk a kagylók számos vagy talán számtalan fajait; majd miként a sziklákról alálógó, majd és pedig csekélyebb rétegterületeken, mint szétszórt ékszerek. Szín és alak tekintetében ép oly vonzó,

mint változatos látvány. A mélyebb fenék, a Quarnero medenczéjének nagyobb mélyedései pedig telve vannak ezen kagylók többé-kevésbé jó karban maradt részeivel.

Ezen felsorolt fajokon kívül vannak még a tengernek és a partoknak olyan lakói is, melyek a vízterületen belül lebegő helyzetben tengetik életüket s azért igen helyesen «lebegő tengeri lakóknak» nevezhetők. Ide tartoznak első sorban a halak, a fejlábúak (Cephalopoda), a zsákonzok (Tunicata), meduzák s a haslábúak (Gasteropoda). Ezek között vannak számosan, melyek vándoréletet élnek s egyik tengerből a másikba költöznek; bizonyára épen azon ösztönöktől indítatva, melyek a szárazföldi állatok közül többeket hasonló cselekvésre kényszerítenek.

A legtekélyesebb tengeri állatok kétségkívül a halak, melyek a víz valamennyi rétegeiben találhatók s alkatásuk, valamint úszóeszközeik és nagyságuk szerint különböznek. A halak urai ezen mozgékony, átlátszó világnak, s erejük, valamint fegyvereik után, melyeket a természettől kaptak: uralkodók, szabadok vagy rabok. Mert ezen sajátzerű köztársaságnak is megvannak a maga ösztönparancsolta intézményei, melyek több mint egy jelenségben emlékeztetnek bennünket saját tökéletlenebb, nem mindig a szellemiségtől áthatott intézményeinkre.

A tenger felső rétegeiben s mintegy 10 – 12 ölnyi mélységig a *Labrax lupus*, a *Mugil auratus* uralkodnak s rablókalandozásukat nem ritkán

egész a partok közvetlen szomszédságáig kiterjesztik. Nagy evő, de különben szelid és nagysága daczára sem félelmes a *Delphinus delphis* és *phocaena*. Ezen nyájas állatok, melyek husát egyébiránt nem eszik, gyakran napokig követik a hajókat utjokban, s ilyenkor azon hulladékokkal táplálkoznak, melyek a hajókról a vízbe hányatnak. Játszi kedvökben, vagy pedig mikor a szardellák óriási raját követik, gyakran magasan fölvetik magukat a víz fölé s tompa zuhanással hullanak vissza a puha elembe. A delphin soha sem veszélyes.

Félelmesek és veszélyesek ellenben az emberre a czápák, melyek kivált az utolsó években mindig számosabban jelennek meg a Quarneróban, s úgy látszik, hogy annak agyagos fenekén egy újabb honi nemzedék neveltetik. Gyakori az lópyas vulpes és a *Zygaena malleus*, a pörölybű. Az elsőt a quarnerói parti lakók közönsége a kutyahalnak — *pesce cani* — nevezik. Csak ritkán sikerül egyet elejteni. Néhány évvel ezelőtt a priluceai szűk öbölben Fiume közelében szorult meg egy ilyen rabló a tinhal-fogás czéljából a felállított erős hálók hurokjaiban; hosszúsága 28 láb volt s ha jól vagyunk értesülve, ez ugyanaz, mely később kitömve Budapesten is látható volt. A fiumei kormányzóság egyébiránt nem jelentéktelen jutalomdíjakat tűzött ki a veszedelmes állatok elejtésére.

A quarnerói öbölben ujabbán nagyon megfogytak a halak, mint ezt maguk a halászok is

mondják, s míg ennekelőtte 20—25 év előtt mindig telt hálót huztak, most gyakran megtörténik, hogy órákig egyetlen halat sem fognak. Ezen baj okát — mely ha nem orvosoltatnék, könnyen érezhető csapássá válhat kivált az alsóbb osztályú parti lakók számára, kik nagyobb részben a tengerre vannak utalva élelem tekintetében, — a következőben lehet feltalálni.

A Velenceze melletti Chioggia lakosai híres és merész halászok, kik a legnagyobb viharban is tengerre mennek öblös, sárgás vitorlákkal ellátott bárkáikkal, melyek árboczaírók, vigan leng a szalagszerű hosszú lobogó a friss szélben. A chioggioták csoportokra oszolva az Adria különböző partjain bérbeveszik az esztendő egy bizonyos szakaszában a halászatot, így a Quarneróban is Augusztus havában egyszerre egész flotta jelenik meg Fiume előtt, a nép bragozzi-nak hívja ezelő chioggiai halászokat s megérkezésük mindig valami lódi esemény a mindennapiság csendjében egyformaságában élő kisvárosiak számára.

Csak hogy a jövevények úgy látszik ki nem számítható károkat okoznak azon sajátos rendszer által, melylyel a tenger lakóit összefogdosák... Mélyen járó ú. n. fenékhálókat bocsátanak le, melyeknek két ellenkező végeit egy-egy bárkához erősítik, s midőn ez megtörtént, leeresztik vitorláikat s a friss Tramontana vagy Maestral csakhamar kiviszi a jól vezetett járműveket a szabadabb tengerre. A két hajó mindig egyenlő távolban vitorláz egymástól s a lebocsátott hálót

magával vonja úgy, hogy az egész közt, le a fenékgig az óriási háló seprí, hurokjai közé vonván mindent, mi utjába esik. Nagyon valószínű, hogy ezen kiméletlen neme a halászásnak, mely még a serdülő állatokat sem kiméli meg, oka a halak csekélyebb mennyiségének a Quarneróban. A fiumeiak nagyon jól tennék, ha a bragozziktól mielőbb megszabadulni igyekeznének.

A *Clupea sardina*, a szardella óriási tömegekben jelentkezik a Quarneróban s 10—15 ölnyi mélységben eszközli vándorlását, és pedig leginkább akkor, midőn a tengervíz hőállapota kevés-
sel 9° R. fölött áll. Üldöztetve a delphinektől vagy a mélységbe, vagy ellenkezőleg a víz felszínére törekeshnek, a mi persze nem akadályozza meg veszedelmüket, mert falánk ellenségeik gyakran 40 ölnyi mélységben is föllelik áldozataikat.

A szardellával együtt jelentkezik a *Scomber scombrus*, sokkal nagyobb amannál, fölöttén ízletes hússal; azután a branzin, kékes fényes háttal. A scombri halászása, mely miként a legtöbb vízben lakó állat, nagyon kíváncsi, a következőképen történik. Nyári éjjeken nagy számban lehet halászbárkákat látni künn a tengeren. A halászsajkák orrain víg tűz lobog, melynek átható fénye csakhamar a víz felszínére csalja a kíváncsi állatokat. A kivetett hálók ilyenkor mindig megtelnek s gazdag zsákmány jutalmazza a halászok éjji fáradoalmait.

De nemesak hálóval, hanem horgokkal és szigonyokkal is üldöztetnek a tenger lakói az éber

és találékony emberektől. Az ú. n. *barangal* hosszú sorát képezi az erős horgoknak, melyek meglehetősen vastagságú madzagra vannak erősítve, s így a tenger mélyébe lebocsátva. A helyet, hol a barangal lebocsáttatik, egy hordócska vagy deszkadarab jelzi. Esténként a horgok felhuzatnak s rajtuk nem ritkán a legkülönbélebb, részben ijesztő alakú halak találhatók.

Azonban a Quarneronak évszakonként egyikét képezi a legérdekesebb, mert legjövedelmezőbb halainak a tinhal, — Thunfisch, — ezen nagy és kiváló ízű hússal díszes vendég, mely a Földközi-tenger vidékéről és még távolabbról ide jó nyaralni. A tinhal fogásához egészen saját szerű előintézkedések kívántatnak.

A partok mentében, kivált hol a tenger egy kis öblözetet képez, gyakran lehet magas hágesó-szerű készülékeket látni, melyek kissé fekvőleges helyzetben a tenger tükre fölött látszanak lebegni. A sajátos hágesó végén egy kosárszerű ülőhely van berendezve, melyben mozdulatlanul néha reggeltől estig egy ember ül, ki nagy figyelemmel néha üveggel szeméin tekint alá a majd tükörsima, majd bodrozott tengerre. Kétségtelen, hogy ezen ember őrt áll a szellős és lebegő magasban. Alatta pedig a tenger kis öblözetében erős háló van kiterjesztve, melyben a szükséges csábétek sem hiányzik. Ez a tinhal-fogás. S mi-helyt az őrt álló a magashól észreveszi, hogy a tinhal a háló veszedelmes körébe jutott, — egy adott jelre az gyorsan összevonatik s a nagy és

erős állat a gyengébb, de leleményesebb és furfangosabb ember hatalmába esett.

Ilyen halászhelyeket sok helyütt lehet látni az Adria és a Földközi-tenger vidékein. Az izletes hal különféleképen jó a piacra, majd súly szerint felaprózva árultatik, majd légen megszárítva vagy besózva kerül a kereskedésbe, s kivitele Fiumének egyik bizonyára nem legutolsó czikkét képezi. A tinhal hosszú vándorlásokat tesz s a beltengerekben és kivált sziklás partok szomszédságában sokat megfordul; közönségesen akkor kerül hurokba, midőn zsákmányának üldöztetésével lévén elfoglalva, saját biztonságáról könnyelműen megfeledkezni látszik.

S miután ekképen habár röviden jellemeztük Fiume és környékének természettani viszonyait, valamint a tengerről is, ezen kiváló eleméről a vidék népességének megemlékeztünk; menjünk vissza azon régi, tőlünk messze fekvő időkbe, midőn itt még más, idegen, a mostaniaktól teljesen különböző nyelvű és fajú népek tanyáztak.

Miként minden alkalommal, midőn Délkelet-Európának régi multjáról van szó, úgy most is első sorban a görög mesék azok, melyekből a legelső híreket kísértjük meríteni a történelem számára. Csakhogy itt oly gyéren van elhintve a való, a költészet s az emberi képzelőtehetség anynyira meghamisították a megtörtént igazságokat, hogy valóban nem csekély fáradságba kerül kitálatni megközelítőleg is azt, mire komolyabb tanulmányozásnál szükségünk van.

Az ó-korban a Quarnero partjait valószínűleg kelta népek lakták, kikhez a pelasg vándorlások alkalmával görög fajú és származású népek csatlakoztak. A makedoniai birodalom terjeszkedésének idejében valószínűleg eljutottak egész idáig azok a tehetséges harczosok, kik nemcsak hódítani, hanem mívelni is tudtak. Mert bárhova vitte a görög vitézt szerencséje vagy balsorsa, mindenütt jótékony hatással volt tehetségeinek fölénye s vitézsége által, mely utóbbi sohasem volt csupa vakmerőség, mint a barbároknál legtöbbször.

A görögök ezen partokat már régen ismerték mesékből és egyéb hagyományokból; az argonauták, Odysseus és mások megfordultak már a Quarnerón és az istriai partokon. Midőn Jásonnak sikerült az aranygyapjat a féltékeny sárkányok körmei közül kiragadni s Aetes király leányával Medeával elhagyta Kolchist, a királyleány kis fivérét Absyrthost is magával vitte s vele együtt fordított hátat hazájának. Alig vette Aetes észre a történeteket, midőn gyorsan hajóra szállott s a szökevények után vitorlázott. Hogy merre vette útját s miként fedezte föl a görög hajó irányát, azzal a mese nem sokat törődik. S íme egyszerre megpillantja a haragra gyulladt király a menekülőket, kik közül Medea egy ép oly kegyetlen mint szükségtelen eszközhez folyamodott, hogy magát és barátait apja üldözései elől megmentse. Gyorsan kikötött egy magányos sziget partjain s kis fivérét Absyrthost megölvén, testét szétdara-

bolta s a parton szétszórta. Azután ismét hajóra szállott s folytatta útját.

Nem sokára Aetes ugyanazon helyre érkezik; s felismervén gyermekének holttestét, azonnal kiköt, hogy a szerencsétlen gyermeket illőképen eltakarítsa... Ez alatt a menekülők időt nyertek; kevésbé utóbb kedvező szél állott be, s mindnyájan szerencsésen megszabadultak a kolchisi király haragjától.

... Sokkal szebb lett volna, s a mese szellemének vagy tartalmának nem vált volna legkisebb hátrányára sem, hogyha a görög hősök vagy kalandorok, mi azon időkben valószínűleg egy jelentményű volt, bátran szembeszálltak volna a kolchisiakkal; hiszen miután amugy is az isteneknek kiváló védelme alatt állottak, nem volt szükség a harez kimenetele iránt kételkedni.

A sziget, hol Medea kikötött s fivérét megölte, — Absyrthos néven fordul elő a classicus földrajziróknál, így Strabónál is, — s ez nem más, mint a Fiumével átellenben fekvő Cherso szigete, melyről már elébb megemlékeztünk.

Trója elesett, Pergamos vára romba dőlt s a görög harczosok hazafelé akarták venni útjokat. De a kormánynál úgy látszik, most a bosszuló istenek állottak. A ravasz Odysseus nem talált hazájába Ithakába vissza; egész lánczolatával találkozunk itt a legvonzóbb kalandoknak. Penelope férje az Ister folyamon (a Dunán) fölfelé hajózik nagy küzdelmek és fáradalmak között, s midőn a folyó vize már oly sekély volt, hogy

alig bírta meg a hős hajóját; ez kiszállott, járművét partra vonszolta s szárazon szállítá egész a legközelebbi tengerig. A vidéket, hol ismét tengerre akadt s hajóját vízre bocsáthatta, Istria vagy Ilisriának nevezte, mert azt hívé, hogy az Ister forrásai valahol szomszédságában vannak. A hely, hol a mese szerint Odysseus ismét tengerre szállott, Fiume körül, talán a szomszédos priluceai öbölnél keresendő.

Ennyiből állanak a legelső és legrégebbi hírek, melyek ezen vidékről tesznek említést. Nem szenved kétséget, hogy a liburni Karst már a legrégebbi időkben ismeretes volt, habár ezen korból hiteles emlékek nem jutottak reánk. A tengerész phoenikiak s utánuk a görögök jól ismerték a dalmát szigeteket s bizonyára nem kerülték ki a Quarnerót sem, melynek szigetei szálaz őserdőkkel és olajfákkal valának borítva, melynek hasznát a kalmár semiták a syriai partokról jól ismerték.

Később, midőn a görög fensőség hanyatlott s helyét lassankint a hatalmasabb Róma cserélte fel, az Adria vidékeire is egészen új és fontos korszak állott be. Az egész tartomány, mely a Quarneróval ütközött Liburnia, majd általánosan Illyria néven lett ismeretes; lakosai között találjuk följegyezve a japydokat is, vagy talán csak azok utódait; csakhogya ezen tartomány, mióta római fenség alá került, lenyúlott egész a mai Albánia és Bosniáig, mely utóbbinak legnagyobb részét magában foglalta.

A rómaiak kezdetben szövetségeseket, majd alattvalókat láttak az illyr népekben, kiknek vitéségéről nem egy lap van teleírva a világhódító nép történetében. Valószínű, hogy Fiume környéke már korán magára vonta a hódítók figyelmét; s ha tekintetbe vesszük, hogy a víz- és forrássz gény liburni Karst partjain épen ezen pont az, mely legalkalmasabb a megtelepedésre, majdnem bizonyos, hogy itt már sokkal korábban és régebben laktak emberek, mint ezt némely meglévő jelek után majdnem biztonsággal következtetniünk lehet.

A Rečina, vagy miként alsó folyásában nevezetik a Fiumara, mindig bővelkedik vízben s a legforróbb nyáron is csak csekély apadást mutat. Szomszédságában, Fiume területén számos helyen gazdag vizek bugyognak fel a mészsziklák alól s növénynek és állatnak megbecsülhetlen szolgáltatokat tesznek. Azonfölül Fiume öble s a már említett Fiumara tágas torkolata, mely vihar esetében biztos menhelyet nyújtott a nyílt tengerről hemenekülő hajósoknak, ezen pontot kiváló fontosnak kellett hogy feltüntessék a biztonságukért szüntelen aggódló emberek szemeiben.

A Quarnero a rómaiak idejében sokáig Liburni-tengernek neveztetett, partjait Augustus császár idejében, midőn 28. évben Kr. előtt a rómaiak legelőször megszállották, több törzs birtokolta, valószínűleg a régi görög város-államok mintájára.

A rómaiak, kiknek politikai bölcsesége leg-

alább oly nagy volt, mint fegyveres fölényük, nem semmisítették meg a leigázott népek intézményeit, s így a liburni kis államszövetség is megtartotta legalább névleges önállóságát; erre mutat az is, hogy a hódítók az új szerzeményt *Civitates*-nek nevezték el. Ezen kis város-államok legnevezetesebbike *Civitas Flanates*, valószínűleg a mai Fiume volt, melynek területe az istriai félsziget fele részét is magában foglalta s az Arsa folyótól Istriában egészen a mai Fiumaráig terjedett. Némelyek azonban ezt kétségbevonják s a *Civitas Flanates* alatt az ősrégi *Fianona* városát értik, délnyugati irányban Fiumétól, az istriai félszigetnek egy tágas, de már nagyon elhomokosodott benyulásánál.

Bármint legyen, annyi mindazonáltal bizonyos, hogy Fiume mint község a római hódítók megjelenésekor már létezett, sőt valószínű, hogy első alapítói görög gyarmatosok voltak, kik már a hatodik században Kr. e. benépesítették Issa (Lissa) szigetét s több szomszédos pontokat. A Fiumara Strabo és Plinius leírásaiban még Enes nevet visel s az mondatik róla, hogy határfolyója volt a *Civitas Flanates* területének, mely a mai Fiume területét is magában foglalta.

De ha maga Fiume a római uralom ezen korszakában még nem birt is nagyobb jelentőséggel, volt tőzsomszédóságában, túl a Fiumarán egy virágzó város, mely hírben Fiumét megelőzte s melynek későbbi utódjává lőn. Ezen város Tersatica volt, a mai Sušak területén s hosszan elnyúlotta tenger partjain.

Ezen Tersaticát azonban nem szabad össze-
 tévesztetni Tersacttal, mely amaz fölött a magas-
 ban emelkedik, szomszédságában a híres Frange-
 pán várral. Ez utóbbi, Tersact, csak sokkal később
 keletkezett és pedig valószínűleg a tengerparti
 város elpusztulása után. Idemenekültek a hegy-
 tetőre, melynek kúpjait a természet maga meg-
 erősítette, az otthonjukból kiűzött hontalan szö-
 kevények, hogy az embernek veleszületett szivós-
 ságával új tűzhelyt alapítsanak maguknak...
 Csak midőn Tersatica elpusztult s lakosai elszé-
 ledtek, kezdett Fiume virágozni; az egyik pusztu-
 lása a másik emelkedését jelentette. A halált itt
 is az élet követte, a feltámadás új alakban, de a
 régi anyaggal, mely csupán a természet által elő-
 irt eszerén ment keresztül.

Annak, ki Fiumét és környékét ismeri, bizo-
 nyára feltűntek azon óriási falmaradványok,
 melyek az ó-város keleti részén még most is lát-
 hatók. Ezen hatalmas falakat ugyan sok helyütt
 áttörte az idő s a terjeszkedés után vágyódó em-
 ber keze, mindazonáltal még maradványaikban
 is tiszteletet parancsolnak. Kemény időben, edzett
 karok hordták itt össze e kőhatárt, melynek nyo-
 mai Krajna felé több órányi távolságban követ-
 hetők.

Hogy mikor s milyen viszonyok között épült
 ezen véd- vagy határfal, azt felettén nehéz meg-
 határozni; azonban minden oda mutat, hogy a
 római időkből ered. Lehetséges, hogy a Civi-
 tas Flauates vagy talán Tersatica éjszakkeleti

határainak megvédésére készült, mert az sem lehetetlen, hogy az utóbb említett virágzó város, mely a nyolczadik század utolsó évében pusztult el, túl ment a Fiumarán is, ámbár ez a római írók állításával, kik ezen folyót határ gyanánt jegyezték föl, nem egyezik meg.

A római birodalom bukása és hanyatlása az általa leigázott népek felszabadítását jelentette volna, hogyha nyomdokaiba nem barbárok lépnének. A byzancezi császárok, kiknek koronájában az illyriai tartományok nem vesztettek becsükből, semmit sem mulasztottak el, mi azok védelmére szolgálhatott. De a viszonyok immár régóta nem kedveztek a császároknak. A barbárok mindig nagyobb számban jelentek meg a birodalom területén s urává tették magukat a legszebb és legvirágzóbb tartományoknak. Nem került sok időbe, s a császári Byzancez is remegett a barbároktól, kik megjelentek falai alatt, miként egy romboló égiháború, melyet föltartóztatni az emberi erő elégtelennek mutatkozott. A góth uralom csakhamar kiterjesztette hatalmát Illyriára is, a parti városok majd Byzancezba, majd Ravennába, majd ismét Rómába vagy Milanóba mentek hódolni, s volt idő, midőn a legjobb alattvaló sem tudta volna megmondani, vajjon hol székel törvényes ura?

Velenceze gazdag levéltáraiban sok érdekes és új adat található ezen korból, melyek közül nem egy fontos világosságot vet a liburniai városok viszonyaira és kormányzására. Civitas Flanates,

Tersatica és bizonyára Fiume is ezen időkből terményekben, közönségesen olajban fizették adójukat. A legsúlyosabb közterhek közé tartozott a hadsereg szállítása, valamint élelmi szerek beszerzése és továbbvitele, melyhez a parti városok szolgáltatták a szükséges hajókat, a kereskedelemnek nem csekély kárára.

A góth uralmat ismét Byzancez váltotta fel, hogy nem sokára újból elveszítse azt s egy barbár népnél engedje át, mely éppen most tört elő Ázsia pusztaságaiból, hogy félelembe ejtse a világot. Az avarok Illyria nagy részét is hatalmukba ejtették, melynek birtokáért nem egy véres harczot vívtak a görögökkel. Ezalatt a parti városok nagyobb része elpusztult, hogy később és kedvezőbb viszonyok között újból felépüljön; terhes adók és nyomasztó szolgálattételek váltották föl egymást, melyeket a barbárok könyörtelen szigorral beköveteltek.

NEGYPEDIK FEJEZET.

A középkor befolyása. — A társadalom újjászületése. — A frankok. — A frankok Illyriában. — Az avarok. — A vindus örgrófság alapítása. — Elégületlenség a frankokkal. — Tersatica elpusztulása. — A szlávok. — A horvátok bevándorlása. — Fiume a vindus örgrófság alatt. — A Duino grófok. — Az aquilejai patriarcha és a polai püspök. — Velence.

A középkori társadalom, mely a régi államrendszer, a római világuralom romjaiból keletkezett, sokáig küzdött a legmostohább viszonyok ellen. A nyers erőszak uralkodott az emberi természet fölött s a szellem és a kedély tehetékei mély álomba valának merülve, melyből csak a kereszténység magasztos szózata: a szeretet és békülékenység tana volt képes felrázni, és pedig akkor, mikor a hosszú és véres küzdelmek után már-már erejét veszelve örökre megsemmisülni készült.

S a hosszú századokig tartó létküzdelemnek ha nem lett is egészen vége, de az állapotok lassankint mégis olyanokká változtak, melyek remélni engedék, hogy a társadalom nem fog elveszni, hanem újból virágozni. S a romokból, melyeket a népvándorlás alkotott, kezdetben kisebb, majd nagyobb és szilárdabb alapokra fektetett államközösségek emelkedének ki; az

államok fejei ugyan még túlnyomólag harczosok valának, de már keresztények egyszersmind, kik az erőszak mellett, mely szenvedélyes természetüknek kifolyása volt, a kedély nemesebb sugalmait, a vallást és annak szelidebb tételeit is ismerték. Nem sokára a harcziás erények a vallás erényeivel kezdének egybeolvadni s keletkezett a lovagkorszak, azon naiv — erős — pietistikus idő, melyben az emberek százczrei a kereszt mellett lelkesülének s meleg önérzettel mentek a harciba és a majdnem bizonyos halálba.

A frankokat illeti az érdem, kik az államiság eszméjének megújítását a régi, elavult és romba dőlt intézmények helyébe sikeresen és szerencsésen keresztülvitték. A frankok alapították több mint háromszáz éves küzdelem után a legelső európai államot, melynek alapjai a római világuralom sirjából nőttek vala kifelé s annál gyorsabban megerősödének, mennél nagyobb szükség látszott lenni erre magának a társadalomnak.

A frank birodalom, mely az Eider-től egész az Ebróig, s az Atlanti oceántól a Rába folyóig és az Adriáig terjedt, magában foglalta az európai államok alakulásának legfontosabb csiráját. A frankok mellett a kereszténység legveszélyesebb ellenségei: a mórok, hiába igyekeztek Európa szívében megerősödni; a frank vitézség a keresztény lelkesüléssel szövetkezett, s a kettő nem sokára kiszorította a birodalom belsejéből a merész betolakodottakat.

Azonban a terjeszkedő és rendező frank biro-

dalomnak még egy más nem kevésbé fontos feladata volt. A birodalom keleti határait, a longobard királyságot, sőt az általa alapított pápai területet is, mely ekkor jelenik meg először a történelem lapjain, gyakran háborgatták az avarok; egy harcziás, szilaj nép, mely a Tisza és Duna vidékéről egész a Keleti-tengerig s az Adriáig érezte hatalmát az ezen nagy területen szétszórott különböző fajú és ajkú népekkel, melyeket a népvándorlás hullámai ott feledének.

Az avarok gyakran becsaptak Olaszországba s a frank birodalom területére, honnan mindannyiszor gazdag zsákmánnyal tértek vissza sátraikhoz. Nagy Károly, ki birodalmának nemcsak területi nagyobbodásán, hanem anyagi és szellemi felvirágozásán is sokat fáradozott, ezen állapotokon segítendő, fölkészült az avarok ellen s nem sokára megjelent a birodalom keleti határán, hogy a veszedelmes és nyugtalan szomszédokat megfenyítse.

A döntő ütközet, mely a Rába folyó mellett ment vala végbe, megsemmisítette minden időkre az avarok hatalmát s birodalmuk egy részét a győzedelmes frankok kezébe adta. A szilaj harczosok ezen vereség után kezdének minden irányban elszéledni s egy közös fő nélkül nem sokára az egyenletlenség áldozatai lettek egymás után. Egyik része a byzanci területen állapodott meg s keveredék össze az ott nem régen megtelepedett szláv és bolgár törzsekkel, mely népek már korábbról is gazdagon vol-

tak keverve az avarok elődeinek, a hunok vérével. Másik része visszatért ősi hazájába, ha útközben be nem olvadt más népekbe. Egy kis töredéke az avaroknak végre Illyria hegyes vidékeiben szorult meg, hol nem sokára a többi népek között elvesztette nevét, valamint régi jelentőségének utolsó nyomait is.

Nagy Károly, hogy birodalmát s Olaszországot a barbár népek további becsapásai ellen biztosítsa, — a keleti határszéleken örgrófságokat állított fel, melyek vezetését ügyes és érdemes vitézekre bízta; kik az ekképen nyert hűbért a fejedelem nevébe, ugyan, de tényleg saját felelősségükre és hasznukra kormányozták. Így keletkeztek többek közt az Ostmark, a Duna mentében, melyből később Oesterreich fejlődött ki, majd a Vindischmark, mely nevét az akkora már ott megtelepedett vend vagy vindus népektől vette, s magában foglalta a mai Istria, Triest, Görz, Fiume és Krajna legnagyobb részét egész az Isonzoig.

Midőn az illyriai partvidékek frank uralom alá kerültek, a rend és biztonság nagyon rossz lábon állottak s az örgrófnak minden erejüket föl kellett használniok, hogy a sokáig elhanyagolt és erőszakhoz szokott népeket némileg békésebb életmódhoz és szigorúbb rendhez szoktassák.

Azonban úgy látszik, hogy az illyr-vindus parti lakók nem örültek a frankok megjelenésének; valószínű, hogy a szigorú fegyelem, melyet Nagy Károly birodalmának kormányzásában mindenütt alkalmazott, volt oka, hogy az idege-

neket rossz szemmel nézték. Az elégtelenek száma annál nagyobb lett, mennél erélyesebben láttak az örgrófok hozzá, a rendet helyreállítani. Szelid eszközök azon kemény időkben keveset vagy semmit sem eredményeztek volna, tehát a vas erőszak volt az, mely hivatva vala a rakoncátlanokat féken tartani. Ehez járult, hogy éppen ide, a tengerpartok közelébe, mindig nagyobb számmal érkezének azon engedelmességhez nem szokott elemek, melyek majd mint harcosok, majd pedig békésebb időben mint rablók és veszedelmes kalózok tengették életüket. Ezen veszedelmes jövevények azután szövetkeztek az elégtelenekkel, — kik most már nyíltan megtagadták az engedelmességet a frankoknak.

Ezen lázadása a régi Civitas Flanates lakosainak, mely a virágzó Tersatica földülésével és elpusztulásával végződött, úgy látszik, sokkal komolyabb jellegű volt, miként az első pillanatra látszik, mert Nagy Károly személyesen jelent meg annak lecsillapítására.

De a szabadságukat kedvelő parti lakosok nem rettentek meg a nagy frank király fényes érzbe burkolt hadának szemlélésén, s bátran síkra szállottak az akkori világ leghíresebb bajnokaival. Azonban a harez nagyon egyenetlen volt. A jól fegyelmezett frank had csakhamar jelentékeny előnyöket vívott ki magának s a vitéz és bátor, de egységes terv nélkül küzdő illyrek kénytelenek voltak hátrálni.

Most a büntetés következett, mert a frankok

jól tudták, hogy hatalmuk csak addig áll fenn, míg a népek rettegéssel voltak eltelve. A gazdag Tersatica, mely, mint látszik, az egész mozgalom központja volt, alapjaiban elpusztítottatott, lakosai részint szolgaságba hurezoltattak, részint vitézül elestek tűzhelyük és szabadságuk védelmezésében, s csak nagyon csekély volt azok száma, kik a hegyek közé vonulva, új otthon megalapításán fáradozhattak. Ez utóbbiak vetették meg alapját a mai Tersato-nak, fönn, magasán a Fiumara felett, melynek szomszédságában később a híres Frangepán vár épült. Tersatica elpusztulása meggyező adatok szerint körülbelül a 799. évre tehető.

Mielőtt elbeszélésünket tovább folytatnánk s Fiume első fölvirágzásáról szólnánk, mely röviddel Tersatica elpusztulásával vette kezdetét, szükséges, hogy megemlékezzünk egy eseményről, mely következményeiben a legnagyobb befolyással volt nemcsak magára Fiumére és ennek politikai miként fejlődésére, hanem az Adria keleti partvidékeire általában. A szláv invasiót értjük, a horvátok bevándorlását, mely az imént fölhozott eseményeket mintegy száz évvel megelőzte.

Illyria és Liburnia régi lakosai nem voltak szlávok, ezen név sokkal később fordul elő a történelemben. A szlávok a történelmi korszakban legelőször Európa keleti és éjszaki részében jelennek meg, s az utóbbiban az Elba jobb partjától keletre lakták azt a nagykiterjedésű vidéket, mely a szármát mély-föld neve alatt ismeretes.

Számtalan törzsekre fölösztva földműveléssel foglalkoztak s eredetileg nem értették a fegyvereket forgatni, s később is csak akkor ragadták meg azokat, ha erre harcziás szomszédjaiktól kényszerítették.

A szlávokat, slavini vagy antes volt a nevük ezen időben a római és góth íróknál, a hunok szoktatták legelőször a fegyverhez, csakhogymost sem az egész nagy népcsaládot, hanem csupán azokat, kikkel győzedelmes útjokban találkoztak. Így történt, hogy a Balti- vagy Keleti tenger partjain lakó szlávok még akkor sem ismerték a fegyvereket, midőn a hatodik és hetedik században az egész nagy kiterjedésű mély föld, melyen később Lengyelország és Poroszország keletkeztek, az avarok fensősége alá került. Erre mutat a következő érdekes epizod.

Midőn Valens császár a Haemus lejtőin táborozott, hogy a mindig nyugtalankodó avarok ellen vezesse seregét, római harcziók szálás idegen férfiakra bukkantak, kiknek nyelvét nem értették s kiknek megjelenését sehogy sem tudták maguknak megmagyarázni. Az idegeneket, kik magas termettel, hosszú szőke hajzattal s kék szemekkel bírtak, a császár elé vezették. Csak nagyon nehezen találtak valakit, ki a jövevények nyelvét értette. Az idegenek nem voltak fölfegyverezve s minden, mit kezükben tartottak, egy hosszú nyelű, végén öblös eszköz volt, mely sehogy sem látszék védelemre alkalmas eszköznek lenni. Guzlárok, azaz vándor dalárok voltak,

a távol Keleti tenger partjain lakó szláv törzsek követői, kik így szólottak a császárhoz: «Mi messziről jövíink. Hazánk távol innen a tenger mellett fekszik; nem vagyunk fegyveres népek s nem ismerjük a vasat, mely hazánkban nem is terem. Békésen műveljük a földet s közöttünk soha sincs hárcz vagy háború. Azonban az avarok chakánja, nem tudjuk mi okból: reánk vetette szemeit, azt mondja, hogy mi alattvalói vagyunk s követeli tőlünk, hogy gyülekezzünk zászlója alá oly czélból, hogy neki hadi szolgálatokat tegyünk. Nagy ennek következtében nálunk a rettegés, s hogy a szörnyű dolog meg ne történjék, honfitársaink megbíztak bennünket, hogy keresnénk fel a császárt, a világ leghatalmasabb urát, kinek fényéről és hatalmáról már oly sokat hallottunk, s kérjük meg őt, hogy venné népünket védelmébe s ne engedné meg, hogy az avar chakán a háború véres mesterségére kényszerítsen bennünket. Mi guzlárok vagyunk, zenével és dallal foglalkozunk, s mint látjátok, nincs is fegyverünk».*

A frankok hódításai és terjeszkedése Németország viszonyait is egészen megváltoztatták. A szászok legyőzése után a szlávokra került a sor, kik a mai Németországnak északkeleti részét foglalták el, s a mostani szász fejedelemségektől egész Hamburgig számos törzsekben voltak elterjedve. A *brandenburgi* szlávok, a *luzitz-ek*, *vilczek*,

* Lásd Giesebrecht, *Wendische Geschichten* I. Band S. 248. (Leipzig 1844.)

haveliek, *obo'ridák*; a *sorbok* a mai Szászország területén, a *dalemincz*-ek a Spree környékén, a *vágriak* Lübeck vidékén stb. voltak a legszámosabbak, s köztük az *obotridák*, *vilzek* és *brandenburgiak* a leg-harcziasabbak.

Már ezen szétdaraboltságból kitűnik, hogy a középkori szlávok nem birtak józan politikai ösztönnel, s ha meggondoljuk, hogy egymás között is hosszan tartó irtóháborút vívtak ugyanazon időben, midőn kívülről nemzeti lételük leginkább fenyegetve volt, úgy azt kell mondanunk, hogy a szláv népek maguk idézték fejükre mindazon veszedelmeket, melyek fenmaradásukat Németországban kétséssé, majd lehetetlenné tették.

A németországi szlávok nem voltak képesek az egyenetlen harczot az edzettebb és fegyelmezettebb szászokkal sokáig folytatni, s nem sokára önként látszottak lemondani hazájukról s annak további birtokáról, miután meggyőződtek, hogy azt fegyveres kézzel tovább megvédeni nem képesek.

Azok, kik továbbra is megmaradtak őseik földjén, csakhamar fölvtették legyőzőik vallását, erkölceit és szokásait, s egy idő múlva majdnem nyomtalanul enyésztek el a történelemben.

Egyik része a szerencsétlen szlávoknak a vándorbothoz nyult, minthogy a fegyverrel nem vala többé szerencséje, — s délnek és délkeletnek vette útját. Ezek között a *sorbok* az Al-Duna vidékén állapottak meg s a byzanci területen, a mai Szerbiában nyertek a császár gyengeségéből

vagy kegyelméből lakhelyet. Mások, mint a *daleminczek* még tovább folytatták utjokat s Bosznia és Dalmátiában telepedének meg s vették föl magukba a már ott lakó csekély számú népeket.

Ezen nevezetes megtelepedések a hetedik században mentek vala végbe s különösen elősegítették az által, hogy a görög császárok az idegeket szolgálatukba fogadták az avarok elleni háboruikban.

Majdnem ugyanazon időben, midőn a sorbok és daleminczek elhagyták régi hazájukat Németországban, Heraklius császár alatt az éjszaknyugati Kárpátok vidékéről is vándorlásra készült egy másik szláv törzs, mely előttünk nem eléggé ismeretes okokból vala kénytelen hazáját elhagyni. Ez a horvát vagy *chrobát* nép volt, mely a hetedik században érkezett számos viszontagságok után Illyriába s azt Istriától egész a Cettina folyóig megszállotta.

Ezen körülmény arra látszik mutatni, hogy a horvátok fölöttén nagy számmal jelentkeztek, s hogy a hajdan virágzó tengerparti városok a barbárokkal folytatott hosszú háboruk alatt vagy egészen elpusztultak, vagy pedig feltünő csökkenést tapasztaltak népesedési tekintetben.

A byzanczi császárok, kik fegyveres kézzel amugy sem tudták volna megakadályozni a jövények megtelepedését, nyugodtan nézték azt, s valóban később sem volt okuk ezt megbánni. A bevándorolt szlávok s különösen a horvátok, a földult, néptelen byzanczi tartományokból rövid

idő alatt virágzó országokat csináltak, melyek nemcsak képesek voltak népességek bõven mindennel ellátni, hanem a melyek a császári kincstár számára is mindig nagyobb fontosságot nyertek.

Midõn Nagy Károly, birodalmának határait a barbárok ellen megvédendõ, a vindus õrgrófságot alapítá s ily czélból Görzben idõzött, a horvátok nemzeti fejedelem, ki még akkor bán czímet viselt, tiszteletére sietett; mert a szlávok a kráľj vagy király elnevezést csak az említett frank uralkodó neve után kezdték használni, mely cím náluk annakelõtte ismeretlen volt.

Nagy Károly, úgy látszik, jól fogadta a horvát bánt s miután õt méltóságában megerõsítette, oly kijelentéssel bocsátotta el magától, hogy szükség esetében az õrgrófnak segedelmére legyen, ki mint a király teljhatalmú helyettese maradt az országban, hogy azt rendben és engedelmességgel tartsa.

Már mondtuk, hogy Tersatica elpusztulása után Fiume lépett a szerencsétlen város nyomdokába. Kereskedelme ettõl kezdve észrevehetőleg emelkedett s miután lassankint nemcsak a byzanci birodalom területén, hanem különösen Németország felõl mindinkább békésebb viszonyok kaptak lábra, melyek behatása alatt a szomszéd népekkel való érintkezés is tetemesen megkönnyítettett, a politikai állapotok megszilárdulásával karöltve járt a nép virágzó jóléte is.

Fiume már nagyon korán kibontakozott a

byzancezi fensőség korlátai alól; az istriai örgrófok bizonyynyal fölismerték a város fontosságát s azért mindent elkövettek, hogy azt megtarthassák. Míddön azonban a horvát nemzet 840-ben magát teljesen függetlenítette és szabadon választott királyának kezdett engedelmeskedni, ki azonban még egy ideig adófizetője maradt a császárnak, Fiume politikai helyzete némi változást szenvedett.

Nincs világosan kimutatva, vajjon Fiume ezen időben Horvátországhoz tartozott-e, habár ez épen nem lehetetlen, minthogy a hanyatló frank birodalom, kivált a verduni szerződés (843) után nem volt képes távol eső terjedelmes birtokait kellőképen megvédeni; míg az örgrófok aligha rendelkeztek elég erő felett, hogy Fiume birtokáért sikra mertek volna szállani a horvát királylyal.

Többen azonban az újabb írók közül azt állítják, hogy Fiume ezen időszakban nem állott semmiféle alattvalói viszonyban Horvátországhoz, s ezen állításukat azzal igazolják, hogy Fiume egész 1787-ig a polai püspökség, illetőleg aquilejai patriarchatus alatt állott, holott ezen viszony tisztán egyházi jelleggel bírván, sehogy sem lehetett befolyással a város politikai helyzetére. A polai püspökség és az említett patriarchatus megyéje t. i. egész a Fiumara folyóig terjedt, mert a tulsó parton fekvő Tersacte vagy Tersatto már a legrégibb idők óta a modrusi, majd zenggi püspökség illetősége alá tartozott.

Egyébiránt bármint legyen, annyi kétségte-

len, hogy Fiuméra, a városra, valamint annak fölvirágozására a horvát nemzet függetlensége nem gyakorolt, mert nem is gyakorolhatott, jelentékenyebb befolyást. A műveltségében hátramaradt horvát nép nem versenyezhetett a tengeren, pedig Fiume már kezdettől fogva ezen elemre vala utalva, oly népekkel szemben, melyek miként az olaszok, görögök és mások, már régóta űzték azon a kereskedelmet s ismerték a legtávolabb eső országokat, azok népeit és nyelvét. S ha mindazonáltal jelentékeny számú horvátok telepedének meg a város területén, ez leginkább kézműiparának vált hasznára, melyet a megtelepedettek űztek, s mi által a város anyagi jólétét kétségkívül hathatósan előmozdítani segítették.

Fiume város tanácsának élén egy patriczius állott, kinek viszont ötven senator segédkezett oldala mellett. Ezek intézték a kereskedelmi és rendőri ügyeket el, szolgáltattak igazságot. Ezen tanács a nép választottjaiból állott, a hivataloskodás ideje korlátolt volt.

Nem lehetetlen, hogy az aquilejai patriarcha Fiumében csak a papi tizedek beszédésére volt föl jogosítva, miből azután később azon magyarázat keletkezett, mintha a város maga hűbéri viszonyban állott volna az említett főpaphoz. Ezen viszony, mint látszik, egész 1139-ig fennállott, midőn Fiumét a polai püspök állítólag átadta Duino grófnak, kinek családjában a város azután egész 1372-ig megmaradt.

Inkább azt hisszük, hogy csupán a tizedek

beszedhetésére nyertek jogot a Duino grófok; mert az átadás joga nem a polai püspököt, hanem a patriarchát illethette; hogy pedig ez mondott volna le Fiume birtokáról a már említett grófok javára, azt eddig sehol sem találtuk följegyezve. Lehetséges, hogy mind ketten, a polai püspök és a Duino gróf, mint a város védelmezői szereztek maguknak kiválóbb jogokat; mert ezen mozgalmas időkben mindig az erőse volt a jog is.

Ezzel együtt az is mondatik, hogy Fiume a patriarcha által — 1272-ben a Habsburg-háznak lett volna felajánlva, mint a melynek védnökségét az említett főpap, nem tudni mi okból, maga kereste volna, holott ezen időben a Habsburg-háznak ezen vidéken még semmi befolyása sem lehetett, minthogy maga az ausztriai herczegség sem volt még ezen család tulajdonában. Csak Ottokár halála után, ki a Morva-mezőn fejezte be nagyravágyó életét, kerültek Styria, Krajna, Istria stb. a Habsburg háznak birtokába. Ha tehát az időszámítás hibás, nem lehetetlen, hogy az egész állítás tévedésen alapszik.

Közelebbről megvizsgálva, a történelmi valószínűség a következők mellett szól. A horvátok, látván, hogy a császár helytartóival, az örgróffokkal megküzdeni bajos feladat lett volna, figyelmüket más, Fiumével szomszédos tengerparti városra irányozták, mire nézve nem egy alkalom kínálkozott; miáltal igényükről is, Fiumét illetőleg lemondottak.

Az örgrófi intézmény később csorbulást szen-

vedvén, egyházi nagyokra ruháztatott át, és pedig az aquilejai patriarchára, kinek helyettese a polai püspök volt. Az akkori idők főpapjai tudvalevőleg inkább bajnokok és lovagok voltak, mint papok a szó mostani jelentésményében, s minthogy mindig jelentékeny számú zsoldosokkal rendelkeztek, minden pillanatban készek voltak síkra szállani ellenségeikkel. Ekképen Fiume a patriarcha védelmére vala bízva, de mindig úgy, hogy arról a császárnak beszámolni tartozott.

Az interregnum és az ököljog szomorú korszakában, midőn a német birodalom maga is sokáig fejtetlen hűbér volt, melyet majd spanyol, majd angol vagy franczia nagyoknak kínáltak, természetesen meglazultak mindazon kötelékek, melyek annakelőtte a császárok és vasalljaik között fennállottak; a hűbéresek élvén az alkalommal örökjüknek tekintették a csak gondozásukra bízott tartományokat, melyeket utóbb nem is sikerült többé kezeikből kivenni.

Így lehetett ez Fiuménél is, melyet a harczias püspökök mindaddig kezükben tartottak, míg nem az uralkodói hatalom újból felvirágozott s melylyel tovább daczolni immár eszélytelenség lett volna.

A középkor jellemében rejlik, hogy szabadabb intézmények csak nagyon nehezen tudtak lábra kapni; a kiváltságokkal felruházott egyházi és nemesi rendek minden hatalmat kezükben egyesítettek s a nép a szó szoros értelmében e

két tényezőnek kegyeire volt utalva. Midőn azonban a tudományok és művészetek kivált Olaszországban mindig örvendetesebb felvirágozásnak indultak, lassankint szabadabban kezdett lélekezni az addig elhanyagolt nép is, s az önkormányzati rendszer csirája, mely amugy is Olaszországban keletkezett legelőször, ha nem is a nép közvetlen befolyása alatt, mindig mélyebb gyökereket vert.

Velence, a hatalmas tengeri város, vállalkozó és merész népességével és kiapadhatlan segélyforrásaival a maga kebelében már nagyon korán meghonosította az alkotmányos kormányformának egy nemét, melynek a köztársasági eszme volt ugyan alapja, de úgy, hogy a végrehajtó hatalom a nemesek, nobili, kezében egyesített.

Velence politikája s kormányának minden törekvése oda volt irányozva, s ezt határozott törvény alakjában ki is mondotta a köztársasági tanács, hogy az uralmat az európai tengereken, de kivált az Adria fölött kizárólagosan magáénak tekintette. A féltékeny kalmár-állam nem türt maga mellett hatalmat s önző törekvéseinek legkisebb és legnagyobb ellenségeivel egyenlő következetességgel és szívós daczczal járt el. Istria, Dalmátia, Albánia egymásután meghajoltak a kalmár nép előtt, s ha elégszer elpártoltak is tőle, legtöbbször újból visszakerültek annak vaskormányára alá.

Az Adria keleti partjain egyedül Magyarország volt, mely Dalmátiában meg tudott mér-

közni a Szent-Márk oroszlán lobogója alá gyülekezett harczosokkal, kik nem ismerték a félelmet s keresték a veszélyt, mely után kalandos lelkük vágyódott.

Fiumére már régóta vágyódott a kalmár nép; jól ismerte annak fontosságát nemcsak mint tengeri város, hanem mint azon pont, honnan a Karst láncolatain túl fekvő országokkal legegyszerűbben és legjövedelmezőbben érintkezni lehetett. S valahányszor a velencei diplomatia Horvátországgal szövetkezett, a cél majdnem mindig Fiume volt; ezért barátkozott a köztársaság a horvátokkal, mert tudta, hogy ezen kikötő elvesztése vagy megnyerése csak a horvát király segítségével lehetséges.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Tengeri kalózok. — A narentai kalózok és leveretésük. — Velenyeze ármányai. — Olasz gyarmatok. — A Duino grófok alatt. — A Frangepán-család eredete és hatalma. — Fiume régi autonómiaja. — Wallsee Rambert és utódai. — A Habsburg-ház. — A török uralom terjeszkedése. — Az uszkokok. — Háború az uszkokokkal. — Leveretésük. — Fiume önálló terület. — Velenyezek Fiume alatt. — Fiume emelkedése. — Fiume és a Habsburg-ház. — Szabad kikötő. — Kereskedelmi ügynökségek. — Fiume hajdan és most. — Görög telepítvények. — Fiume és Triest.

Az Adria éjszakkeleti partjai természetes buvóhelyei voltak már a legrégibb időkben a tengeri kalózoknak. Már a görög írónál találunk följegyzéseket, melyek azt mutatják, hogy az Adria-tenger ezen része tekinteték a veszedelmes rablók főfészkének, kikkel nem ritkán kellett síkra szállani a legtekintélyesebb államoknak is.

A természet e partokat valóban úgy alkotta, hogy azoknál alkalmasabb les- és támadóhelyeket alig lehetne gondolni. Magas, meredek sziklák mindenütt, hová a szem pillant, melyekről miként a keselyű fészkeiből, messze ki lehet tekinteni a sík tengerre, hol gyanutlanul vitorlázott tovább a kincsekkel megrakott kereskedőhajó. A sziklás partok itt-ott mély bevágásokat képeznek, melyekben elrejtőzve a kalózhajók észrevétlenül

hagyták közeledni zsákmányukat, hogy az alkalmas pillanatban rátörjenek.

A rómaiak idejében Senia, a mai Zengg volt a kalózok gyűlhelye, innen indultak ki veszedelmes vállalataikra, melyeket megakadályozandó, nem ritkán római katonák küldettek ellenök.

Dalmátia partjai különösen bővelkednek ily rejtett öblökben, s kivált a Narenta folyó képezte a tengeri rablók legkedvesebb buvóhelyét. — A narentai kalózok híresek voltak az egész közép-korban; rettegett hajóik megfordultak Görögország és Dél-Olaszország partjain, sőt a veszedelmes kalandorok elég merészek voltak több mint egy ízben egészen a hatalmas Velence alá vitorlázni, hogy annak kevésbé megvédett szigeteit megsarcolják.

Ezen kalózok főképen rettegés tárgyát képeztek Dalmátia és a Quarnero lakosai előtt; mert váratlanul, miként a vihar, jelentek meg s még mielőtt a megrettent lakosok védelemre gondolhattak volna, raktáraik ki voltak ürítve s a vakmerő gonosztevők felvonván vitorláikat, vígan repültek ki a révből.

De nem csupán árúkat, ezen rablók embereket is hurezoltak magukkal, kiket az olasz partokon vagy Görögországban jó pénzért elárusítottak, hogyha a szerencsétleneknek nem valami módjukban magukat gazdag díjért megváltani.

Végre Velence minden erejét összeszedte, hogy a csapástól magát és gyarmatait megszabadítsa. Egy erős tengeri had indult ki a darsená-

ból, s miután útközben néhány portyázó kalózhajót hatalmába ejtett, egyenesen a rablók fészkének, a Narentának tartott. De ezek jól tudták, hogy mi várakozik reájuk, hogyha eszükbe jutna letenni a fegyvert s kegyelmet kérni az erősebbtől; a kegyelem kínos halálból állott volna, melyet a kemény kalandorok inkább a csatatéren akartak elnyerni. A harcz mindkét részről egyenlő elkeseredéssel folyt, míg végre a kalózok teljes vereségével végződött. Azok, kik elkerülték a halált a véres viadalban, minden irányban szétfutottak s a távolabb fekvő szigeteken kerestek és találtak menhelyet. A rablók hatalma megvala törve s az Adria hosszú idő után először örvendhetett ismét biztosabb állapotoknak.

Nem lehetett másként, mint hogy Fiume is sokat szenvedett ezen időkben. Velence, mely föladatul tűzte ki magának az uralmat az egész Adria fölött kezéhez ragadni, Fiumére is rávetette szemeit s nem egy alkalommal jelentek meg titkos ügynökei a tengeri városban, hogy a köztársaság törekvéseit pénzzel és ígéretekkel előmozdítsák.

Úgy látszik azonban, hogy a fiumeiek eszélyessége, vagy ragaszkodásuk törvényes uralmukhoz erősebbek voltak a csábítók ígéreteinél; mert Fiume továbbra is megmaradt régi viszonyában védnökeihez s nem adta oda szerény szabadságát a legfényesebb jólétért sem Velence önző szárnyai alatt. Időközben a Habsburg-ház mindig döntőbb befolyást kezdett nyerni a Quarnero

vidéken és Fiumében is, mi Velencze törekvéseinél át nem hágható akadályokat gördített útjába.

Ezen időben számos kereskedő telepedett meg Fiumében, kik részint a velencei — terra firma — vidékeiről, részint a szomszédos Krajnából jövének, míg a mesteremberek és kézművesek zöme most is horvátokból állott.

Ezen idők óta Fiume olaszos jelleget öltött magára s míg a régi város (citta) frankos kinézésű maradt azontúl is, a kereskedők és általában a vagyonosabbak osztálya kezdett olasz lenni nyelvben, műveltségében és szokásaiban. Ennek oka főképen azon körülményben keresendő, hogy a szomszéd olasz partokkal folytonos érintkezésben állván, szükségképen elsajátította egy nép erkölceit és nyelvét, melyhez keresetmódjánál fogva is legközelebb állott. Azonfölül kétségtelen, hogy az olaszok magasabb műveltségük következtében is, mely az egész korban uralkodó volt, nem keveseket hódítottak és vonzottak kiváltképen azon népek között, melyekkel hosszabban vagy tartósabban érintkezésbe jövének.

S míg Fiume ekképen a Duino grófok kormányzása s a Habsburg-ház védnöksége alatt mindig növekedő anyagi jólétnek örvendett, a világesemények csak ritkán hatottak idáig ki, s többnyire érintetlenül hagyták az emelkedő quarneroi várost és szorgalmas lakosságát.

A Duino-ház, melynek neve a krajnai krónikákban mindenütt *Thybein*-nek van följegyezve, földesuri jogait 1338 körül átmenőleg egy családra

ruházta át, mely hivatva volt nemcsak a város, hanem az egész partvidék lakosainak sorsára befolyjni. Ezen család a *Frangepán* vagy *Frangipani* volt, mely hazai történelmünk évlapjain oly sokszor és dicsőségesen fordul elő s melynek végzetes sorsa összeesik a Zrinyiek megsemmisülésének megragadó történetével.

A Frangipani régi római patriczius család volt, mely nevének keletkezését Rómának egy szerencsétlenségével hozta összeköttetésbe. A régi följegyzések azt mondják, hogy Rómában egykor éhhalál dúlt és tizedelte a szerencsétlen lakosokat. Az inség közepette egy tekintélyes nemes kiűrtette gazdag éltárait s mindent, mivel az rendelkezett, kiosztatá az éhező szegények között; ettől kezdve, s mert a népnek ingyen nyújtotta a szükséges kenyeret, a nemes utóbb fölvette a Frangipani nevet, mi ezen szép tettevel egyenes vonatkozásban áll.

Azonban a család férfiága valószínűleg már a tizenkettedik században kihalt; míg egy női ágból származott tagja, kit a krónika Pietro Schinella néven jegyzett föl, Velenczébe költözött s ott különféle vállalatok által nagy vagyonra tett szert.

Ezen Schinella, vagy Frangepán, mint magát hangzatosabban nevezte, később Cherso szigetének helytartója, majd tulajdonosa lett, melyet a köztársaságtól jeles tetteinek elismeréséül kezdetben hűbérben kapott, midőn a hatalmas Morosini-család egyik tagját nejévé választá.

Úgy látszik azonban, hogy Frangepán nem

sokáig élvezte a köztársaság kegyét vagy bizalmát, mely ilyesmivel általában a legritkább esetekben szokta vala megajándékozni polgárait.

Midőn IV. Béla a tatárok elől menekülendő, Veglia szigetén pihent meg, többen megjelentek a sziget és vidékének előkelőbbjei közül, kik hódolatukat mutatták be a szerencsétlen magyar királynak. Ezek között találjuk Frangepánt is, Cherso szigetének urát, ki nemcsak hódolni jelent meg Béla előtt, hanem, úgy látszik, titkos czéljai is voltak, mert viszonya Velenczéhez ez idő szerint már nagyon kedvezőtlenre fordult.

A féltékeny köztársaság soha sem hitt vasalljainak őszinteségében, kémekkel környezte titokban s a legkisebb gyanura kínos pörrel lepte meg őket, mely arról volt ismeretes, hogy kimenetele soha sem kedvezett a vádlottaknak.

Frangepán a hűbéri viszony alól, melyben Velenczével szemben még állott, kibontakozandó, titkos ajánlatokat tett Bélának, kinék minden eshetőségekre felajánlotta jó szolgálatait. A bujdosó magyar király nem volt oly helyzetben, hogy a hatalmas és befolyásos olygarcha ajánlatát, ki, miként látszik, nagy tiszteletben állott mindenfelé, visszautasíthatta volna. S még mielőtt Vegliáról távozott volna, hogy Dalmátországban Clissa várában időző családját fölkeresse, Béla Frangepánnak adományozta hűbér fejében Veglia szigetét és más nagyobb területeket a horvát partokon, ezek között Tersatto-t is Fiume közvetlen szomszédságában, valamint a zenggi várkapitányságot.

Ezen időtől fogva a Frangepán-család a magyar főnemeselek között foglal helyet, tagjai nemcsak az ellenség előtt tettek hű szolgálatokat a hazának és koronának, hanem a tanácskozások zöld asztalánál is érvényesítették tekintélyük és tehetségük súlyát, és pedig több mint egy alkalommal. Az utolsó tagja ezen jeles családnak a szabadság mátyásja lett s az idegen pallosa alatt vesztette el fejét. Birtokát törvénytelen és megvesztegetett bírák elkobozták, hogy azzal árulók jutalmaztassanak.

A Duino vagy Thybein grófok, kik maguk, miként látszik, csak ritkán laktak Fiumében, mint már említénk 1338-ban zálogba adták Fiumét a Frangepán-családnak, mely azt 1365-ig birta, a midőn ismét viasszaszállott régi uraira.

Időközben említésre méltó változások adták elő magukat az olasz tengerparti és kereskedővárosokban, melyek nem maradtak befolyás nélkül Fiumére sem. A szabadabb szellem, mely az egyház és állam közötti küzdelemmel együtt járt, a tizenkettedik század vége óta a nagyobb városokat arra ösztönözte, hogy maguknak autonóm jogokat szerzendők, egymással véd- és dacszövegetre lépjenek, melynek czélja nem volt más, mint a polgári és kereskedelmi osztály felszabadítása a jobbágyi viszony nyomasztó kötelékei alól. A constanzi béke, mely a császár és pápa, valamint a szabad városok között létrejött, nem feledkezett meg Fiuméről sem s 1183-ban oly autonómiával ruháztatott fel a szorgalmas város

polgársága, mely kezességet nyújtott jövődő emelkedésére. A nagyobb tengeri városokban külön ügynököket tarthatott, vámot szedhetett mindazon hajóktól, melyek révében megfordultak s belkormányzásában a szükség szerint könnyebíthetett.

Fiumének ezen szabadabb és önállóbb intézményre főképen azért volt szüksége, hogy Vencze ármányaival, mely most sem szűnt meg bujtoztatni, annál könnyebben és hathatósabban megmérkőzhessék.

Mióta Fiume a Vindus örgrófsággal együtt a Habsburg-ház alá került, idegen ellenségeitől kevesebbet tarthatott. A hatalmas védelem, mely Fiume mellett mindig hangosabban nyilvánult, visszariasztotta Velenczét is minden további kísérleteitől, legalább egyelőre.

A Duino- vagy Thybein-család a tizennegyedik század vége felé kihalt férfiágban, mincképen folytán Venczel császár 1399-ben Fiumét Wallsee Rambert grófnak adományozta, kinek neje az utolsó Duino leánya, Katalin volt. A Wallsee-család Fiumét, mint hűbért, egész a tizenötödik század második feléig birta; az 1464. évben Wallsee Farkas és Rambert megosztzkodván apai örökségükön, Fiume az elsőnek jutott osztályrészül. De Wallsee Farkas nem volt jó gazda s miután apai örökségén nagyobb részt túladott, 1471-ben Fiumét III. Frigyes császárnak egy bizonyos összeg fejében szabad rendelkezésére bocsátotta vissza.

A XV-ik században s kivált mióta Konstantinápoly, a kereszténység fővárosa keleten a törökök kezébe került, Európa roppant megpróbáltatásoknak volt kitéve. A török uralom mindig tovább terjesztette ki hatalmát s elnyeléssel fenyegette a világot. Szárazon és vizen szerencse kísérte a félhold harczosainak vállalatait; egyik nép a másik után zsákmánya lett a telhetetlen nomád bajnokoknak, kik véres missiójukat oly következetességgel hajtották végre, hogy a keresztény társadalomnak a legszörnyűbbtől kelle tartania.

Bosznia és Albánia meghódítása után Dalmátországra és az adriai partokra került a sor; s valószínű, hogy ha Velenceze áldozatkészsége, mely egyébiránt ekkor saját léteért ontotta véré, közbe nem lép, a törökök itt is tartósan megfészkeltek volna magukat.

Fiume a kelet és nyugat, a kereszt és a félhold ezen létharczában nem volt közvetlenül érintve; a török hadak ritkán vetődtek közvetlen szomszédságába; a horvát végváarak, s ezek között különösen Zengg, majdnem mindig feltartóztatták a romboló hadakat, még mielőtt azok Fiume kapujáig eljutottak volna. Nagy részük volt ebben kivált a Zrínyieknek és Frangepánoknak, kik mindig résen állottak s vitézségük és áldozatkészségük által nem egyszer hárították el Fiume fejről a végső veszedelemet.

Ezen mozgalmas idők azonban ha nem a törökök, de egy más szökevény, hontalan népet hoztak, mely a következő időben ép oly veszélyes

lón a partvidékeknek, mintha maga a török jelentkezett volna; ez a menekülő szökevény nép az *uszkokok* volt.

Albánia, Bosznia és a szomszéd tartományok szláv nemzetiségű lakosságának egy része, el nem viselhetvén a szörnyű nyomást, mely rája a török uralom kezdete óta nehezedék, kivándorlásra határozta magát. Ezen szerencsétlenek egy része Magyarországra menekült sa szerb telepítvényeket megalapítván, utódjaik ma is békében itt laknak, hol apáik vendégszeretőleg fogadtattak. Egy másik része Dalmáciát, Horvátországot és Krajnát, valamint Isztriát lepte el s vad és kicsapongó erkölsei, nem különben erőszakoskodásai miatt általános gyűlölet és rettegés tárgyát képezte.

A nép e veszedelmes jövevényeket *uszkokoknak*, azaz menekülőknak nevezte.

Nemsokára számos rablócsapatok lepték el Horvátországot és a tenger mellékét. Az uszkokok, merész és kalandos főnöküik köré gyülekezvén, útonállásra adták magukat; megtámadták nemcsak a királyi csapatokat a végvidékeken, melyekkel nem ritkán egész csatákat vívtak, hanem egymásután hatalmukba kerítették Zengget és több szomszédos helyet, honnan azután rablókalandozásait rendszeresen és sokáig nagy szerencsével űzték.

A királyi hadak a török ellen lévén elfoglalva, nem voltak oly helyzetben, hogy a hátuk mögött keletkezett rablócsapatokkal is megmérkőzhettek volna; s így az uszkokok mindig merészebben és

vakmerőbben űzték garázdálkodásaikat. Fiume is sokat szenvedett a rablóktól, kik nem egyszer egész a város kapui alá jövének s a polgárok szeme láttára elhajtották a nyájakat. Magában a városban azonban nem sikerült nekik megfészkelni magukat.

A török hódítási korszak hanyatlása az uszkokokat még teljes erőben találta; rablófészkeikből most is űzték galád mesterségüket, de immár közeledett az idő, mely a bűnös gazdálkodásnak véget vessen.

Alig vette át Lipót császár az uralkodást, a határvidékek katonai szervezése is megkezdődött. A határőrvidék első sorban a török becsapások megakadályozása végett keletkezett ugyan, de más részről az uszkokok megfenyítésére és leveretésére is nagyobb császári hadak jelentek most meg a partvidékeken s az irtó-harcz az uszkokok ellen megkezdődött. A vad nép nagy bátorsággal védelmezte ugyan magát, de végre kénytelen volt a túlnyomó erőnek s a hadimesterségnek engedni, melylyel a császári parancsnokok rendelkeztek, s melyben tetemesen felülmúlták ellenségeiket. Egyik rablófészek a másik után a császáriak kezébe esett; az uszkokok tömegesen szenvedték a legkegyetlenebb halált, melyet reájuk a katonai törvények szigora mért. S azok, kik a vérontást szerencsésen túléltek, a szigetekre bellebbeztettek, melyek népessége az utolsó viszontagságos két században amugy is erősen megfogyott; vagy pedig a különböző határőrvidéki városokban szét-

osztattak; hol lassankint sokat vesztek ugyan szilaj természetükből, de azért részben egész máig sem keveredtek össze a többi népességgel; mi annál meglepőbb, minthogy mindketten egy és ugyanazon fajhoz tartozván, majdnem ugyanazon nyelvet is beszélnek.

De ezzel még mindigen volt vége az uszkokok szereplésének, kik több ízben megkísértették régi féktelen szabadságukat visszaszerezni. Nem egy véres lázadás zavarta meg azóta Horvátországot és a tengeri partvidékek békéjét; melyek közül az utolsó részben már azon korba esik, midőn Fiume magyar területté lett, honnan a rendőri és katonai intézkedések a rablók ellen megindítottak és vezettettek.

Ezen utolsó lázadás az elmúlt század utolsó negyedébe esik. A Károlyváros és Fiume között elterülő erdős, hegyes és sziklás vidék, melyen akkoron még rendes járt út nem vezetett keresztül s hol csak gyalog ösvényeken lehetett közlekedni, felettén alkalmas volt a rablók vállatait elősegíteni. A rengeteg annyi búvohelyet tudott felmutatni minden lépten, hogy a rendet csináló katonaság csak nagy ügygyel-bajjal s ropant fáradalmak és veszteségek között tudott előrehatolni a kietlen vadonban; s mikor legkevesebbé sejté, esett vala áldozatul a ravaszságnak, melyben ellenségei által kétségkívül felülmúlott.

Igy tartott ez már huzamosb ideig a nélkül, hogy a lázadókat sikerült volna megsemmisíteni. Most a kormány egy végső eszközhez nyúlt.

Fiume és Károlyváros között egy már régóta tervbe vett és szükségessé vált műút kiépítésével egybekötötte a vidék megtisztítását is a veszedelmes esőseléktől. A mai pompás Lujza-út, mely csak Ferencz király alatt lett egészen befejezve s leánya I. Napoleon neje Mária Lujza tiszteletére kapta nevét, — kitűzetvén, alig 1000—1000 lépésnyire egymástól szilárd katonai őrházak építettek, melyek szükség esetében egy kis ostromot is kiállottak.

Ezen őrházakba egy-egy szakasz katona lett beszállásolva, egy tiszt vezénylete alatt. Ezen őrség feladata volt a környéket egész a következő őrházig minden irányban bejárni; s bárhol bukkantak egy fegyveres pórra, azt minden késedelem nélkül lelőtték s ijesztő példaképen ott hagyták eltemetetlenül, hol szomorú sorsa által utól éreték. Borzasztó vérengzés volt ez, mely több hónapokig tartott s több mint huszezer ember életébe került.

A drákoni szigor megtette hatását; a lázadók elvetették fegyvereiket s vagy a hozzáférhetlen vadonokba rejtőztek, vagy pedig átlépték a török határszéleket, hogy magukat biztosságba hozzák. És most lőn katonai rend és fegyelem mindenfelé, mely semmiesetre sem vált kárára a partvidékeknek sem. Munkásság és szorgalom a biztonsági viszonyok javulásával ismét beköszöntöttek; s Fiume volt az, mely a jobbra fordult állapotok behatása alatt legtöbbet nyert.

Ilyen jeleneteknek volt színhelye alig száz év

előtt azon természettanilag is érdekes vidék, melyen ma a Károlyváros-fiumei vasút sínei húzódnak keresztül, hol ma rend, béke és csend, sőt nem megvetendő anyagi jólét uralkodik.

Már említettük, hogy Fiume 1471-ben került egyenesen a Habsburg-ház birtokába, mely annakelőtte csak hűbérúri joggal bírta a várost, a nélkül, hogy annak belső ügyeibe, melyeket a város ősrégi statutumai szerint intézett el, beleszóllhatott volna. III. Frigyes császár Fiume számára egy külön helytartót nevezett ki, a ki császári vicárius czimet viselt s a rend és biztonság felett őrködött, a tizedet s a vámot beszedte és elszámolta; különben pedig a bécsi központi kormánynak volt felelős.

Azonban Fiume még ekkor sem volt *mindenben* a császárnak alávetett terület; ezt mutatja egy V. Károly és I. Ferdinand között Worms-ban kötött egyezségi szerződés, mely 1521. február 1-ről van keltezve s melyben Fiume mint egészen önálló terület fordul elő. — Ugyancsak I. Ferdinánd utóbb 1530-ban nemcsak szentesítette Fiume régi önkormányzati statutumait, melyek nagyobb részben egész a legújabb időkig (1836) fennállottak, hanem újabb szabadalmakkal is megtoldotta; mi ismét a mellett tanúskodik, hogy Fiume már régén saját alkotmányával birt, s magát egészen szabadon, tulajdon intézményei szerint kormányozta. Fiume, mely ragaszkodását a Habsburg-házhoz több mint egyszer fényesen bebizonyította, már 1515-ben Miksa császár által „*fidelissima*“

azaz «leghűbb» czímmel adományoztatott meg, mi azon időkben nem csekély jelentőséggel bírt; s melyet első sorban azért kapott, mert Velence gyakran megújuló csábításainak és fenyegetéseinek következetesen ellentállott.

Röviddel elébb ugyanis, 1509-ben a velencei Angelo Trevisani jelent meg a fiumei rév előtt, s úgy látszik, hogy a városnak erőszakos módon akart birtokába jutni. De a polgárok bátran csoportosultak s oly vitézül viselték magukat, hogy az ellenség kénytelen volt horgonyait fölszedve, tovább állani. Ezen alkalommal azonban elégett a város levéltára, mely számos érdekes és ismeretlen adatokat tartalmazott a város múltjáról és régi szervezéséről, melyek e szerint a tudomány kimondhatlan kárára veszendőbe mentek.

Hogy Fiumének ezen időben már saját hajói járták be a tengereket, s hogy kereskedelme ennek következtében mindinkább növekedőben volt, habár a hatalmas és féltékeny Velence mellett nem emelkedhetett még sem igazi virágzásra, bármeunyre fáradoztak is ezen élelmes polgárai, azt bizonyítja I. Lipót császár egy oklevele, mely 1659-ből van keltezve, s Fiuménak saját kereskedelmi lobogót engedélyez, a mit a gyakorlatban csak olyan városok nyerhettek, melyek önkormányzati joggal és saját kereskedelmi flottával rendelkeztek.

Fiuménak már a tizenhetedik században voltak kereskedelmi ügynökei: Messina, Civita-Vecchia, Manfredonia, Ancona és Brindisi kikötő-

városokban; s VI. Károly, kinek Fiume általában sokat köszönhet, kereskedelmi szerződéseket kötött a szomszéd államokkal, mi Fiuménak kimondhatlan hasznára vált: egyszersmind mindazon kereskedőknek, kik ott megtelepednek, az osztrák lobogó védelmét biztosította. VI. Károly építtette a Karolina-utat Zengg felé s alapította Porto-Ré, azaz Királyrévet vagy Kraljevicát miként a horvátok nevezik, a buccarii öböl bejáratánál. S míg annakelőtte Fiume kereskedelme majdnem kizárólagosan a szomszéd Krajnára és Olaszországra szorítkozott. ettől kezdve mindig gyakrabban megfordultak hajói a keleten, Egyiptomban, Spanyolországban és Portugálban, valamint más országokban is.

Ugyancsak VI. Károly Fiumét szabad kikötőnek nyilvánította egyik oklevelével; mi által nemcsak kereskedelmének újabb lendületet adott, hanem egyszersmind alkalmat nyújtott idegen tőkepénzes vállalkozóknak megtelepedésére is.

Fiume ennyi fejedelmi kegygyel szemben nem volt hálátlan; s mint önálló kormányterület írta alá a pragmatika sanctiot 1728. november 25-én: mit nem tehetett volna, hogy ha független autonómiával nem bír vala.

Fiume akkoron az ó-város (citta) kívül, mely erős falakkal és körárok-kal volt körülvéve s alig számlált 3—4000 lelket, csak kevés épületeket számlált. A ma oly népes és iparos Fiumara környéke terjedelmes rakhelyeivel, — még üres, ho-

mokos térség volt, melyet gyakran ellepett a folyónak gyorsan megáradt vize. A mai pompás kormányzósági út, a corso, tereivel és mellékutcáival — ezen időben még zajló tenger volt, s hol ma tarka sürgés-forgás, zajos mozgalom és víg élet uralkodnak, a múlt század első felében még a delphineek játszottak vagy üldözték szegény áldozataikat. A tenger hullámai majdnem a városfalakig értek; azon hely, hol ma a vasúti indóház terjedelmes melléképületeivel látható, — még a hullámoktól volt ellepve, melyek egészen a mai tengerészeti akadémia kertjéig csapkodtak, kivált ha heves Scirocco által korbácsoltattak.

Igy találta Fiumét az 1768. év, mely újabb történelmében nevezetes szakaszt képez. Nyolczvankét görög nem egyesült család menekült ide Törökországból ezen esztendőben, s telepedett meg állandóan, miután tagjai Mária Terézia által fiumei polgárjogot nyertek. II. József császár az idegeneknek telket ajándékozott, melyen maguknak templomot, iskolát és paplakot építettek, s engedélyt adott nekik egy kereskedelmi társulat létesítéséhez mely nemsokára 200 ezer forint alaptőkével meg is alapíttatott.

Ezen szorgalmas gyarmatosok építették ki a Fiumara mellett elterülő gyönyörű városrészt, — mely annak előtte posványos, homokos pusztaság volt.

Ezen időben azonban Fiuménak egy veszedelmes versenytársa akadt, mely idővel az ellentétes és kedvezőtlen politikai áramlatok követ-

keztében nemcsak túlszárnyalta, hanem ha a magyar nemzet áldozatkészsége jobbra nem fordítja Fiume ügyét és jövőjét, majdnem bizonyos, hogy mellette a quarneroi város nemsó-kára teljesen elenyészett volna. Ezen versenytárs: Triest.

HATODIK FEJEZET.

Mária Terézia és Fiume. — Az intendenza. — Fiume Magyarországhoz kapcsoltatik. — Királyi oklevél. — Fiume átvétele. — Ünnepek. — Javaslát. — Fiume és az országgyűlés. — Fiume felirata. — Horvátország igénykeresete. — Országgyűlési felirat. — Hosszas tárgyalások. — Fiume aggodalmai. — Becikkelyezés. — Népeség. — Közhasznú intézetek. — A kikötő. — Ipar és kereskedelem. — Műemlék. — Tersatto. — Fiume környéke. — Abbazia, a magyar Nizza.

Mária Terézia országlása képezi Fiume történetének legnevezetesebb részét; nemcsak azért, mivel ezen jeles uralkodónő folytatván VI. Károly művét a város kereskedelmét mindenképen igyekezett előmozdítani, hanem főképen azért, mert Magyarországgal való egyesítése által Fiumének oly lendületet adott, mely fontosságában kihatott egész jövődjére.

Fiumét mint önálló kormányterületet találta az 1746. év, melyben Mária Terézia kivált a tengeri kereskedelem előmozdítására Bécsben külön udvari hatóságot, — Consilium Commerciale Aulicum — alkotván, birodalmának összes tengerpartját közvetve ezen udvari collégiumnak, közvetlenül pedig az ettől függő triesti „Intendenza”-nak vetette alá. Egy helyettes kapitány s négy ülnök képezték most a kormányt, melytől a köz-

igazgatási ügyek Gratzba, a váltóügyek pedig Triestbe vitettek fellebb.

Fiuménak ezen alárendeltség nem vált hasznára; a birodalom forgalma és kereskedelme ekkor még korántsem állott azon ponton, hogy két kikötőnek nyújthatott volna alkalmat felvirágzásához. A birodalom sajátyszerű fekvése és természete ellenkezőleg azt követelték: hogy Fiume a háta mögött fekvő belföld emporiumává vagy kereskedelmi központjává emeltessék; míg Triest az ausztriai örökös tartományok tengeri kereskedelmének központjává.

II. József császár, a nagy reformator, kit oly sokan elítéltek mint megbámultak vagy nem értettek, s ki a világtörténelemnek azon alakjai közé tartozik, kik csak a későbbi nemzedékek szemeiben lesznek igazán nagygyá egy korban, melyben világra szóló eszméiket jobban megértik. volt az, ki Fiume jövőjére is hathatósan befolyt: ő tanácsolta jeles anyjának Mária Teréziának Magyarországhoz csatolni Fiumét; neki tulajdonítható tehát első sorban a királynőnek azon emlékezetes okirata, mely Fiumét minden időkre magyar területnek nyilvánította s Szent István koronájának elválaszthatlan és kiegészítő részévé tette.

A kitünő uralkodónő ennél nem állapodott meg, egy lépéssel tovább ment. Egy másik oklevele, mely a törvény és kormányhatóságokhoz volt intézve, kimondja, hogy Fiume és Triest között ezentúl semmiféle különbségnek sem sza-

bad lenni, hogy kereskedelmi előnyök tekintetében a kettő között mindenben teljes és tökéletes egyenlőség uralkodjék minden időkre.

Némsokára az emlékezetes okmány kiadása után megjelent Majláth József mint királyi biztos Fiumében s 1776. október 21-én tényleg átvette a várost, területét és kikötőjét báró Ricci-től, a triesti «Intendenza» képviselőjétől. A nép örömben úszott s elragadtatással üdvözölte a királynő küldöttjét, «ki nekik a magyar polgárság jogával a szabadságot is meghozta». — Ünnepeket ért, mindenütt hangos öröm és lelkesedés. «A magyar jegyes, egy újabb Perseus, Fiumét az idős nővér, Triest zsarnoksága alól menti fel» hangzott egy költeményben, sőt maga Ricci a triesti képviselő és kormánykiküldött is dalra lelkesült, belenyult a húrokba mondja Engel s így kiáltott fel:

«Felix connubium urbs felix, Hungaria felix!»

Alig hangzóttak el az öröm és lelkesülés utolsó hangjai, Majláth királyi biztos azonnal hozzálátott a munkához s a következő javaslatot terjeszté a királynő elé:

1. A fiumei kormányzó úgy polgári, mint katonai ügyekben legyen elnöke a területnek.

2. Mint régebben, úgy most újra ötven patríziusból álljon a törvényszék; azon perek, melyeknek tárgya ezer forintnyi értéket felülmúl, a báni táblához, a politikai közigazgatást illető tárgyak pedig a horvát helytartósághoz vitetnek felebb.

3. A közegészségi és kereskedelmi ügyek ellátása a kormányzót s a magyar udvari kancelláriát illesse.

4. A váltótörvényszéktől a kormányzó tanácsához történhessék felelbbvitel.

5. Ezen kormánytanács a kormányzó és alkormányzón kívül három ülnökből s a szükséges alsóbb tisztszemélyzetből álljon. Végre

6. A végett, hogy a Fiume és Károlyváros közötti főúton a magyar kereskedés rövidségére más közigazgatási testületek ne tehessenek akadályokat, ezen útnak mind Zágrábmegyéhez, mind a károlyvárosi generalatushoz tartozó részei ezentúl külön megyét képezzenek, melyet Szörénymegyének lehetne nevezni s melynek főispánja mindig a fiumei kormányzó legyen.

Ezen javaslatot a királynő egész terjedelmében helybenhagyta s Majláth Józsefet fiumei kormányzóvá és szörényi főispánná nevezte ki; daczára Horvátország 1777. október 27-ről kelt terjedelmes, de nem indokolt tiltakozásának.

Horvátország többszöri, részben szenvedélyes és izgató tiltakozásaira Mária Terézia kiadta 1779. april 23-án kelt azon oklevelet, melyben az említett ország igényei Fiumére nézve egyszer mindenkorra visszautasíttatnak. A nevezetes okmány főbb részei ekképen hangzanak:

«Mi Mária Terézia, Magyarország és a hozzá tartozó országok és tartományok közös javára irányzott számos intézkedéseink között . . . az által is akarván a magyar kereskedésről gondos-

kodni, hogy a tengeri kikötőket és azon tenger-
 melléket, mely rövid ideig ausztriainak nevezte-
 tett, de ősi joggal amoda tartozott, az országhoz
 legujabban visszakapcsoltuk, s hogy különös jó-
 akaratumk és kegyességünk tanuságául Fiume
 városát és kikötőjét abba be is kebelezttük. . . .
 egyszersmind Fiumét más városok közül kivá-
 lasztván . . . szabad kereskedelmi helyyé és vá-
 rossá alkotni, s mindazon kiváltságokkal, men-
 tességekkel, szabadságokkal és előjogokkal, me-
 lyek kereskedelmi helynek és községnek szüksé-
 gesek, feldíszíteni akarjuk . . . mely kegye'les
 szándékunk annál biztosabb foganatosítására
 azonfelül belecgyezünk, hogy Fiume kereske-
 delmi városa, kerületével együtt mint Magyar-
 ország szent koronájához kapcsolt külön test
 ezentul is tekintessék s mindenben kezeltessék,
 és a másik buccarii kerülettel, mely tudniillik
 elejétől fogva Horvátországhoz tartozott, semmi-
 képen össze ne kevertessék. . . .»*

Fiume az 1779-iki okirat alapján végképen
 kibontakozott azon viszonyból, melyben mint
 terület Horvátországgal szemben az utolsó időben
 állott. Belső szervezése gyorsan haladott előre,
 s miután hosszú tizenegy évi szünetelés után,
 mely az u. n. Jozefini korszakot jelzi, 1790-ben
 újból megnyílt a magyar országgyűlés, ott talál-
 juk a többi részek, a bányási megyék, a jász-

* Lásd Szalay László, Fiume a magyar országgyűlésen
 Pest, 1861.

kúnok és hajdúk között — Fiumét is a magyar törvényhozó testület gyülekezetében.

«Szabadjon nekünk, ismét magyarokká letteknek» — így hangzik a fiumei emlékirat, — «kik mind dicsőségünket, mind boldogságunkat abba helyezzük, hogy Magyarország szent koronájához új jogezimmel kapcsolattunk, az ország karainak és rendjeinek oltalmát jövődönk biztosítására, bekebeleztetésünk foganatósítására és törvényes becikkelyeztetésére még ezen országgyűlés alatt, alázatosan felkérnünk.»

Horvátország még egy végső kísérletet tett Fiumére vonatkozó ephemer igényeinek érvényesítésére, s a város bekebelezetéséről szóló cikkelybe néhány toldalékot ajánlott fölvetetni, mi ha megtörténik, Magyarország jogait felettén kétes színben tüntetik vala fel.

Vége az országgyűlés 1790 deczember 6-án a következő alakban terjeszté a fejedelem elé Fiume bekebeleztetésének törvényesítését.

«Miután még a dicső emlékezetű római császárné és apostoli királynő Mária Terézia, a magyar nemzet iránti jóakarátának és kegyességének különös tanusítására Fiume városát és kikötőjét Magyarországba bekebelezni, s ez által az ország régi jogát és a magyar kereskedelemnek vele járó növekedését, mintegy visszatérítés útján helyreállítani méltóztatott, részünkről akarván ezen fényes királyi kegyelemért hódolatos hálánkat örök emlékébe foglalni, könyörgünk alázatosan felségednek: méltóztassék a bekebelezést

köztörvénybe igtatni, egyszersmind pedig az ország karait és rendeit arról biztosítani, hogy ezen kereskedelmi város és kikötő kerül-tével egyetemben, Magyarországtól sohasem fog elszakíttatni, hanem mindig Magyarország szent koronájához kapcsolt külön testül tekintetni s mindenekben kezeltetni, szabadalmas állapotában állandóan megtartatni, és a másik, a buccarii kerülettel, mely tudniillik elejétől fogva Horvátországhoz tartozott, semmiképen össze nem kevertetni.»

Ezen felterjesztésre 1791. január 13-án olyféle válasz érkezett le a királytól: hogy halasztassék az ügy érdemleges elintézése egész a következő országgyűlésig, — mi, valószínűleg tekintettel az európai viszonyokra, — meg is történt.

Most hosszú és részben szenvedélyes tárgyalás keletkezett. A bécsi kormány kíváltképen a külföldi események befolyása alatt mindenképen vonakodott beleegyezését adni — a Mária Terézia diplomájának törvényes becikkelyezéséhez. Az 1802. országgyűlés, úgy az 1805-iki is eloszlott a nélkül, hogy a dologban valami kedvező fordulat állott volna be. A rendek aggódva és nyugtalankodva a király késlekedésén, többször sürgették az elintézt, de miként látszék — hasztalanul.

Fiume városa, mely ezen késedelem által a legkínosabb bizonytalanságban volt, érzelmeinek kifejezést adandó, 1807. szeptember 24-én kelt

kérvényében «kimondhatatlan fájdalmát panaszolta be a rendeknek, hogy könnyen megtörténhetnék, mitől remegő szive fél, hogy a teréziai diploma, mely által a folyamodó hatóság oly szerencsés volt Magyarországhoz fűzetni, talán még a jelen országgyűlésen sem fog beczikkelveztetni. . . .»

Szerencsére, ezen aggodalom nem volt alapos; a körülmények olyanokká változtak kíváltképen kifelé, hogy a kormánynak tartózkodnia kellett, nehogy zavarát a belügyek bonyolodása által méginkább növelje. Fiume és Magyarország forró óhajtaása teljesülésbe ment végre, s az 1807: 4. törvényczikk által szentesítést nyert. A nevezetes cikkely ekképen szól:

«Ő felségének is megegyezésével, miszerint az ország karainak és rendének lángoló óhajtaását többé ne késleltesse, jelen cikkely által ki nyilatkoztattatik, hogy Fiume városa és kikötője, melyet a dicső császárné és királynő Mária Terézia külön diploma által már bekebelezett az országba, ehhez tartozik. Egyszersmind pedig országgyűlés alkalmával a fiumei kormányzónak a főrendeknél, Fiume város követeinek pedig a karoknál és rendeknél illetékes ülés és szavazat fog adatni.»

A francia világhuralom eszméjéből keletkezett bonyodalmak nem maradhattak befolyás nélkül Fiuméra sem, s alig két évvel a beczikkelvezés után, — Fiume az 1809-iki béke egyik pontja szerint elszakíttatván Magyarországtól, az

ujjonnan alapított illyr királyság területéhez kapcsoltatott. S midőn I Napoleon bukásával ezen királyság is megszűnt, — Fiume a bécsi congressuson — Ausztriához tartozandónak tekintetett, daczára a törvény nyílt szavának és Magyarország tiltakozásának. S az országgyűlés és a magyar nemzet újból kiszállott a sikra Fiume birtokáért, s a hosszú és nagy hévvel folytatott harcznak csak az 1822-iki év vetett véget, midőn azután Fiume újból visszakerült Szent István koronája alá.

Hogy azóta mi történt? Mindnyájan tudjuk. Fiume az 1848-at követő korszakban — Horvátországhoz csatoltatott, mignem az 1867-iki kiegyezés helyreállította azon állapotokat, melyek mint közjogi alapokon nyugvók az egyedüli helyesek és törvényesek.

Vajha ez lett volna az utolsó megpróbáltatás! . . .

Fiume népességének zöme délszlávokból áll, de kik csekély kivétellel mindnyájan beszélnek az olasz nyelvet is, mely a hivatalos és kereskedelmi nyelv s általában a míveltebb osztályok által használtatik.

A nép jellemét tekintve, nem tartozik azon szenvedélyes hazafiak sorába, kik saját fajuk rovására a mások jogát sárba tiporják. A fiumei horvátok békés, szorgalmas emberek, kik nem sokat foglalkoznak politikával; a veszedelmes elem az újabban beköltözött vagy ott hivataloskodó nagy-horvátok között található, kik bujto-

gatják és izgatják a különben békés érzelmű polgárokat.

A mi az olaszokat illeti, azok kivétel nélkül mind magyar érzelműek; s ez képezi általában a míveltebb osztály kedvező jellemvonását.

Fiumének jelenleg több mint 16 ezer lelket számláló rendes népessége van, az átmenő idegeneket s az őrséget ide nem számítva. A jól rendezett városi tanács, egy kerületi törvényszék, pénzügy-igazgatóság, kikötői s egészségügyi hivatalok; továbbá posta és távirda képezik a végrehajtó hatóságokat.

Mindezen hivatalok fölött áll, illetőleg a legfelsőbb közigazgatási hatóság: a királyi kormányzóság, mely két egymástól független osztályra szakad: a tulajdonképeni tengeri és a kormányzósági hatóságokra; mindkettőnek elnöke a kormányzó, ki mint ilyen, egyszersmind a magyar főrendiház tagja is.

Egyházi tekintetben Fiume a zengg-modrusi püspökség s így a zágrábi érsekségség illetősége alá tartozik. Azonban Fiumében székel egy káptalan, élén egy infulás apáttal, ki a lelkeszi teendőket végzi.

A templomok között kétségkívül legérdekesebb a Szent-Vid és a székesegyház; az első I. Wallsee Rambert alapítá; az utóbbi jóval régibb, már a Thibeini grófok nagy költségekkel megújították. Jelenlegi alakját azonban a tizenhetedik század első felében nyerte egy nemeslelkű polgári hölgy Jannhauserné bőkezűsége folytán.

Ugyanezen hölgynek köszönhető a kir. főgymnasium keletkezése is, ki e czélra 1627-ben a Jézus-rendnek ajándékozta Castua, Veprinac és Moschienenze urodalmakat. Van Fiumének két tengerészeti tanodája, u. m. a tengerészeti akadémia és a kereskedelmi hajózási iskola; azonfelül egy m. kir. középtanoda olasz tannyelvvel, s egy horvát nemzeti főgymnasiuma s ezeknek megfelelő alsóbb előkészítő és elemi tanodái.

A főegyház közelében van egy magán álló torony, miként ez majdnem minden olasz városban látható, mely Nagy Lajos király idejéből való. A főgymnasium használatára és a közmívelődés előmozdítására szolgál egy jól rendezett nyilvános könyvtár, melyet Benzoni patriczius hagyományozott a város közönségének.

Egy másik nemes férfiú, Adamich Lajos építteté 1801-ben a díszes állandó színházat, mely 1600 nézőt képes befogadni; melyben azonban csak a téli hónapokban játszanak közönségesen Velenczéből vagy Veronából ide érkező vándor társulatok.

A társulati eszmecserére több egyesület, kör vagy clubb szolgál. Van egy olasz casino, horvát és magyar olvasó kör s egy német piknikclubb. Télen felolvasások vagy zártkörű mulatások is tartatnak itt.

Fiume jelentőségének főoka, nyilvános életének, kereskedelmének és közlekedésének központja: a kikötő, mely terjedelmes moli-kkal, tágas rakpartokkal s ujabbban az egészségügyi

hivatallal — Sanitá — van ellátva. Ezen nagyszerű mű, a kikötő, építését 1847-ben István nádor, boldogult József nádor fia, kezdette meg.

A kikötő-építés az absolutismus alatt természetesen szünetelt, mert a bécsi kormány szemében, miként egy helyütt találóan olvasható, — Fiume mindig hamupipőke volt az elkényeztetett Triesttel szemben. Azonban mióta Fiume ismét Magyarországhoz tartozik, a nemzet máris többet áldozott tíz milliónál, — s a nagy mű ma már befejezésének utolsó stádiumában áll.

Hogy ez mit jelent Fiumének? azt mindenki tudja, ki a tengerparti városok természetével és viszonyaival némileg ismerős. A tengerparti lakosok tulajdonképeni eleme, sajátos vonzerejénél fogva csalékony hullámaira csábítja az embereket, kik azt nem sokára úgy megszokják, miként a szárazföldet, csakhogy, talán mert sokkal több veszélyeket rejt magában, még sokkal nehezebben bírnak megválni tőle, mint amattól. A parti lakosok férfi népességének legalább 6%-ja mindig a tengeren található.

Fiume kikötője az Adriának északkeleti partjain az első helyet foglalja el; sőt ezen beltengernek alig van néhány kikötője, mely méltóan kiállná Fiumével a versenyt. S Fiume ezen kedvező körülmény behatása alatt napról napra növekedő fontosságnak és anyagi jólétnek örvend;

gyönyörű kikötőjében megfordulnak a tengeri nemzetek valamennyien s az évenként érkező hajók száma máris meghaladja a 3000-et; pedig számuk évről évre növekedik.

Fiume ipara kereskedelmével együtt emelkedőben van. Első helyen áll gyárai között a Fiumara völgyében már majdnem száz év óta fennálló nagy papirgyára, jelenleg Smith és Meynier urak tulajdona, mely európai hírrel bír, honnan évenként több mint 30 ezer mázsa különféle papír kerül a világpiacra. Ezt követi a Stabilimento tecnico, mely kitűnő gőzgépeket szolgáltat; a gőzmalom, mely olyképen van berendezve, hogy évenként mintegy 800 ezer mázsa búzát bír megőrteni, s mely áruát Délamerikába, Egyiptomba sőt a Suez csatorna megnyitása óta Indiába is küldi. Ezen nagyszerű vállalat víz- vagy gőzerővel egyaránt dolgozhatik. Egyetlen maga nemében a Whitehead-féle torpedógyár, mely több mint kétszáz embernek ad rendes foglalkozást, továbbá a különböző hajógyárok. A timárok nagy mennyiségű nyers bőrt dolgoznak fel s szállítják ki-vált az olasz partok különféle kikötőibe, legtöbbit Anconába. Épületfa, hordódongák stb. melyek Magyarország déli vidékeiről és Horvátországból hozatnak ide, nagyobb részben Sinigaglia kikötőjébe mennek a régi egyházi állam területén.

Vannak Fiumének még számos gyárai, melyek különféle vegytani árúk készítésével foglalkoznak, melyek kivitele leginkább szárazon:

Krajnába, Styriába, de ujabban Lombardiába és Velenczébe eszközöltetik.

Fiume kézműipara nem kevésbé virágzó; durva szövetek s különféle, a mindennapi életben szükséges árúk nagy választékban s általában jó minőségben kerülnek a kereskedésbe. Vitorlavászna, melyet egyiptomi gyapotból készítenek az egész Adrián, sőt még azon túl is, nagyon keresett kiváló tartóssága és jósága miatt.

Van Fiumének még egy állami dohánygyára is, mely azon nagy és terjedelmes épületben van elhelyezve, a régi veszteglő intézet kezelésében, mely körülbelül száz év előtt épült s akkor a legnagyobb volt Fiumében. Hajdan czukorgyár volt, de mely már régen megbukott, minthogy a megkívántató nyers termények ide szállítása elégséges száraz utak hiányában felettén sokba került.

Fiumének iparüzletei, a gyárakat is ideértve, naponkint több mint 5000 embernek adnak foglalkozást és kenyeret. Ezek nagyobb része azonban nem fiumei, hanem a Fiumara tulsó oldaláról, a horvát területről járnak be munkára, Costrena, Podvesicza, Tersatto stb. helységekből.

Fiumének, daczára nem dicstelen multjának, nincsenek sok régiségei; mi persze csak azt bizonyítja: hogy azokat a középkor, vagy az ezt követő kemény idők elnyelték vagy megsemmisítették. Meglehetős jó állapotban van egy római kapu, melyet némelyek Claudius császár díszkapujának tartanak. Egy a krajnai határ felől öt

mértföldnyi hosszúságban terjedő nagy fal bizonyosan római eredetű. Valódi rendeltetése nem ismeretes. Némelyek azt állítják, hogy a határt jelző a kelet- és a nyugat-római birodalom közt, mi azonban több mint egy okból valószínűtlen. Hihetőleg a Civitas Flanates, vagy csupán a régi Fiume területének határa volt.

Legérdekesebb és leglátványosabb Fiume tőszomszédságában a Frangepánok régi vára Tersatto vagy Tersact, mely az utóbbi években tetemes restauration ment keresztül, miről azonban nem mindenütt lehet azt mondani, hogy az ízlésnek és az archaeológiának különös hasznára vált volna. Az érdekes várba egy jól tartott 490 lépcsőt számláló, részben fedett s különféle régiségekkel és értéktelen festményekkel díszített tornáczon át lehet feljutni. A kilátás a magashól valóban nagyszerű. Jobbról a mélyen alatt zúgó Fiumara szűk, sötétzöldes völgynyílásával, mely fölött a tulsó oldalon kopár vörhenyes-szürke mészsziklák borítják a hegytetőt. Lent a tengerparton félkör alakjában elterülő Fiume árboczaival, füstölgő kéményeivel s zajos és eleven sürgés-forgásával. A kép oly nagyszerű mint vonzó. Belátni a magas oromról Veglia és Cherso szigetek belsejébe; a tengeren elsikló fehér vitorlák egy látszanak az uralkodó pontról, mintha a sík tükroön úszó óriási lepkék volnának kiterjesztett szárnyakkal. S amott túl, az istriai partok fölött a Quarnero óriása a hatalmas Monte Maggiore (4450') barlangjaival és sötétzöld övezetével.

Alább a veprináci búcsújáró templom egy meredeken felnyúló hegycsúcson. A magánálló fehér torony hívólag integet felénk a távol magasból. Amott a nyájas Volosca a tengerpartról lépcsőzetesen emelkedő fehér házaival és tágas két tornyú templomával; felette kissé jobbra a hegyekben az érdekes Castua egy hatalmas templom romjaival, melynek falain itt-ott ember-nagyságú növényélet honosította meg magát: élet a sír fölött.

A tersattoi várban van a jelenlegi tulajdonos Nugent grófok családi temetkezési helye egy csinos kis kápolnában. Látható ott néhány, többnyire Olaszországból ide szállított római régiség is; s a felügyelő lakásával összeköttetésben egy kis képtár s egyéb ódonságok, a régi gazdák butorai stb. Egy saroktorony tetejéről, a vár legmagasabb pontjáról nyílik a legszebb kilátás. Egy sötét csarnok sziklafalazatában látható azon kigyózó barlangszerű nyílás, melybe az elítéltek vagy gonosztevők vettettek. A barlang titkos hajlásokkal, összeköttetésben áll a mélyen alant zúgó Fiumarával, hová a szerencsétlenek roncsolt hullái aláhullottak.

Azonban Tersattonak nemcsak a régi vár képezi egyedüli nevezetességét; sokkal inkább érdeklődik kivált a nép a tersattoi alacsony, de nem érdektelen templom iránt, mely a vártól néhány száz lépésnyire a kis helység déli szomszédságában látható, ott, hol a lépcsőfeljárat végét éri. A nem nagy kiterjedésű s építészeti te-

kintetben sem kitűnő szerény egyház a Frangepánok temetkezési helye volt, kiknek emlékkövei a templomban több helyütt láthatók. Van itt egy csodatevő Mária kép, hová különösen a tengerészek és itthon maradott övéik nagy számmal zarándokolnak. Az alacsony, homokkő vagy faoszlopokon nyugvó egyház falainak minden része tele van aggatva többé-kevésbé sikerült tengeri képekkel. Mindenütt a szélvész és vihar uralkodik ezen képeken, a szélvész, melylyel törékeny járművén bátran küzd — az ember. A legszörnyűbb jeleneteket lehet látni részben ijesztő részletekkel. Minden kép alatt olvasható a hajó neve, tulajdonosa és vezetője s a kiállott szélvész ideje és helye. Ezen képeket a szerencsésen megmenekült tengerészek vagy árvaságra jutott övéik a szűz Máriának ajánlották fel. Naponként lehet nőket és gyermekeket csoportosan látni, kik a tersattoi kápolnába mennek ájtatoskodni. A távol tengereken lévők nejei vagy gyermekei ezek, kik imádkozni jönnek a fenyegetettekért.

A mese azt mondja s a nép erősen hiszi, hogy a tersattoi kápolna ugyanaz, melyet egykor az angyalok a szent földről hoztak, hogy az olasz Loretto-ba szállítsanak. Pihenés közben azonban az angyalok a hegy tetején feledték a kápolnát, melyet azóta a nép minden alkalommal nagy kegyelettel szokott fölkeresni.

Fiume környékén kiválóan két pont van, mely megérdemli a figyelmet. Az egyik a horvátparti Martinschizza nagyszerűen berendezett

veszteglő intézettel, egy szűk öblön, hatalmas kőtörésekkel. A fiumeikikötőhez szükséges anyagot ezen törések szolgáltatták.

Sokkal érdekesebb még az istriai parton, mintegy másfél órányi távolban Fiumetől fekvő Abbazia, borostyánerdők között elrejtett csinos és tiszta házaival a sziklás de üde zölddel borított partokon. Valódi paradicsom ez, hol nem ismerik a telet, nem látnak évek során át havat s mentve vannak a Bora látogatásától azon magaslatok által, melyek a szárazon minden oldalról körülveszik. Örökzöld itt a természet, karácsonkor mindenfelé, utak mellett és házak előtt, a legszebb centifoliák diszlenek a szabadban, melyek édes illattal árasztják el a tiszta egészséges levegőt. Abbazia méltán a magyarok Nizája lehetne!

Abbazia hajdan apátság volt, mint neve is mutatja, s hol Velenczéhez, hol pedig Krajuához vagy Istriához tartozott. A velencei uralomnak itt-ott máig fenmaradtak némely nyomai. A lakosság jellege inkább olaszos; ámbár olaszul mindenki beszél, a nép egymás közt legszívesebben egy horvát tájnyelvvél él, melyről nem lehet állítani, hogy valami különös zengzetességgel bír. Feltűnő, hogy férfiakkal és ifjakkal itt csak ritkán találkozik az idegen; a lakosság nagyobb része asszonyokból, gyermekekből és aggastyánokból áll. Ennek oka felettén egyszerű. A férfiak legnagyobb száma a távol tengereken tölti el életének nagyobb részét mint tengerész, s csak

ritkán látogat haza családjához, — mely felettén sivár, örömtelen napokat él, melyek csak akkor mutatnak fel egy kis fényt, midőn a távol családfőtől hírt hoz az öreg Giovanni, a voloscai levélhordozó, ki fiatal éveit hasonlóképen a tengeren töltötte. Ismeretes, hogy az istriaiak már a rómaiak és velenceiek idejében híres és keresett tengerészek voltak, mely hírüket egész a mai napig megőrizték.

Van Abbaziában a Chorinsky grófi családnak egy szép és tágas nyaralója, Villa Angiolina, pompás és gazdag díszkerttel és fürdővel, egykor a Scarpa család tulajdona. Szép fekvése van a Villa Peppina nyaralónak is, mely a fiumei Consulich családé; kertje különösen gazdag szép rózsákban.

Valóban, Abbazia megérdemelné, hogy a magyar közönség, mely oly sokat költekezik külföldi divat-fürdőkben, nagyobb számmal gyülekezne illatos borostyánligeteiben!

TARTALOM.

<i>Első fejezet.</i> A Quarnero és részei. — A Karst természettani viszonyai. — Éghajlat. — A Karst lépesőzetes emelkedése. — A lég változatai. — A Bora és Scirocco. — A növényvilág. — A föld művelése. — Növénygyűjtemény. — Az állatország. — Viharos vidékek. — A Karst kopárágának okairól. — Voglia és Cherso.	3
<i>Második fejezet.</i> A tenger. — A tengerfenék. — A partok. — Források. — A tenger színe. — A tenger világítása. — Kísérlet. — A hullámok, azok mélysége és magassága. — Bora és Scirocco a tengeren. — Az apály és dagály. — Áramlások. — Hőmérsék. — A Quarnero növény- és állatvilága.	21
<i>Harmadik fejezet.</i> A tenger állatvilága. — Tengő lények. — Halak. — Ragadozók. — A bragozzi-k és a halak menyenyiségének csökkenése. — Halászat. — A tinhal-fogás. — A Quarnero vidéke a mesekorban. — Rómaiak a Quarneron. — Civitas Planates. — A Quarnero a barbárok idejében.	39
<i>Negyedik fejezet.</i> A középkor befolyása. — A társadalom újja születése. — A frankok. — A frankok Illyriában. — Az Avarok. — A vindus örgrófság alapítása. — Elégületlenség a frankokkal. — Tersatica elpusztulása. — A szlávok. — A horvátok bevándorlása. — Fiume a vindus örgrófság alatt. — A Duino grófok. — Az aquilejai patriarcha és a polai püspök. — Velence.	56
<i>Ötödik fejezet.</i> Tengeri kalózok. — A narentai kalózok és a leveretésük. — Velenceze ármányai. — Olasz gyarmatok. — A Duino grófok alatt. — A Frangepán család eredete és hatalma. — Fiume régi autonómiaja. — Walsec Raumbert és utó lai. — A Habsburg-ház. — A török uralom terjeszkedése. — Az uszkokok. — Háborúk az uszkokokkal. — Leveretésük. — Fiume önálló terület. — Velen-	

czeiek Fiume előtt. — Fiume emelkedése. — Fiume és a Habsburg-ház. — Szabad kikötő. — Kereskedelmi ügynökségek. — Fiume hajdan és most. — Görög telepítvények. — Fiume és Triest.	73
<i>Hatodik fejezet.</i> Mária Terézia és Fiume. — Az intendenza. — Fiume Magyarországhoz kapcsoltatik. — Királyi oklevél. — Fiume átvétele. — Ünnepek. — Javaslat. — Fiume és az országgyűlés. — Fiume felirata. — Horvátország igénykeresete. — Országgyűlési felirat. — Hosszú tárgyalások. — Fiume aggodalmai. — Beczikkelyezés. — Népesség. — Közhasznú intézetek. — A kikötő. — Ipar és kereskedelem. — Műemlékek. — Tersatto. — Fiume környéke. — Abbazia, a magyar Nizza.	91

